

ZAKAR PÉTER

Az Apostoli Tábori Helynökség 1848–1849-ben

A tábori lelkipásztorkodás intézményrendszere az Osztrák Császárságban

Az Osztrák Császárságban a cs. kir. hadsereg katonáinak lelki gondozása a tábori püspökség, egyházjogilag pontosabb kifejezéssel élve, az Apostoli Tábori Helynökség kezében volt, amelynek élén az apostoli tábori helynök (*vicarius apostolicus castrensis*) állt. Az apostoli tábori helynök csaknem teljes püspöki joghatósággal rendelkezett az ún. mozgó katonasághoz tartozó egyének („*ad militiam vagam*”), valamint azok felett is, akik a tábort és a katonaságot követték. Valamennyi szentséget kiszolgáltathatta, kivéve a bérmlást és a papszentelést (feltéve, hogy csak címegeháza szentelték fel). Búcsúuk vonatkozásában, továbbá egyházi vitás ügyek vizsgálatában és azok megítélésében viszont juriszdikciója kiterjedtebb volt, mint egy megyéspüspöké. Szintén széleskörű joghatósággal rendelkezett a házassági akadályokkal, illetve a házasságok kihirdetésével kapcsolatos ügyekben is.¹ A tábori püspök munkáját egy tábori szentszék (*Feldkonsistorium*) segítette, amelynek személyi állománya egy szentszéki bíróból (*canonicus auditor*), egy teológusból, két ülnökből és egy titkárból állt.²

A tábori püspök feladatköre kiterjedt a hadlelkészek juriszdikcionálására, továbbá a tábori papság, illetve a tábori lelkészi ügyek vezetésére. Felmentéseket adhatott, illetve eszközölhetett ki a római szentszéknel a bőjti napokkal, illetve a kánoni házassági akadályokkal kapcsolatban. Javaslatot tehetett valamennyi, a tábori lelkipásztorkodással összefüggő személyi ügyben (kinevezés, elbocsátás stb.), beleértve a kisegítő tábori papok díjazását is. Befolyással bírt a tábori missziós alap, továbbá egyéb kegyes alapítványok felhasználására, közreműködött a tábori kápolnák létrehozásában és azok felszerelésében. Minden katonai év végén két példányban megkapta a tábori papok viseleti jegyzékét, amelyből az egyik példányt továbbküldte a haditanácsnak (később a hadügyminisztériumnak) a szükséges javaslatokkal egyetemben. Felügyelte alárendeltjei munkáját, és negyedévenként a tábori főlelkészekről valamennyi ügy protokollumát megkapta betekintésre. Nála őrizték az anyakönyvek másodpéldányait, s a feloszlott alakulatok anyakönyveit is a tábori püspökségnek kellett leadni.³

1848–1849-ben Johann Michael Leonhard volt a tábori püspök, egyike a legtehetségebb egyházi vezetőknek, akik a császári hadsereg hadlelkészi szolgálatát irányították.

¹ Leonhard, Johann Mich.: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten*. Bécs, 1842. 14–15.

² Melichár Kálmán: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségnél*. Budapest, 1899. 44.

³ Bielik, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates*. Bécs, 1901. 96–97.

1806-ban szentelték pappá, hat évvel később került udvari káplánként az uralkodóház közelébe, s egyúttal a bécsi érsekség iskolai ügyeit is felügyelte. 1822-ben, amikor megjelentette vidéki lelkipásztorkodása alatt tartott prédikációit, bírálta a prédikációs irodalom bonyolult és a vidéken élők számára érthetetlen fordulatait. Ő maga ennek megfelelően egyszerű és érthető prédikációk elmondására törekedett.⁴

1835. május 14-én Sankt Pölten-i püspökké nevezték ki, de még abban az évben lemondott javadalmáról, hogy tábori püspök lehessen. 1836-ban ennek megfelelően dioklecianopoli címzetes püspökké és apostoli tábori helynökké nevezték ki. Leonhard a késői jozefinizmus tehetséges és irodalmilag is rendkívül tevékeny alakja volt, hittankönyvei, prédikációi, hitbuzgalmi tárgyú kötetei jelentős befolyást gyakoroltak a kor vallásos tárgyú irodalma iránt érdeklődőkre a népiskoláktól egészen a műveltebb rétegekig. 1842-ben jelent meg a tábori lelkipásztorkodás kérdéseinek alapos összefoglalását tartalmazó, évtizedeken át iránymutató kézikönyvként használt munkája, a „*Verfassung der Militärseelsorge*”.⁵ A tábori püspök Hám János szatmári püspökkel és Gonczeczky János, később forradalmi szerepéért kivégzett tábori lelkésszel együtt létrehozta a szatmári katonai leánynevelő intézetet.⁶

Az apostoli tábori helynök alá rendelt tábori főlelkészek [*Feldsuperioren*] egy-egy főhadparancsnokság mellé voltak rendelve, s kinevezésüket az uralkodó magának tartotta fenn. A tábori főlelkészek az adott terület papságának munkáját felügyelték, véleményezték, szerepet játszottak a tábori papság kiválasztásában is. Az adott katonai egyházi kerületben az apostoli tábori helynök helyettesi voltak, akik lényegében az esperesekhez hasonló feladatkörrel rendelkeztek. A fontosabb ügyekről jelentést kellett tenniük a tábori püspöknek. Alkalmanként joguk volt az alárendeltségükbe tartozó papságot meglátogatni, erkölcsi és papi tevékenységükről és hivatali munkájukról személyes benyomásokat szerezni. A tábori papnak javasolt (prezentált) lelkészek katonai szolgálatra való alkalmasságát (bizonyítványaikat, nyelvismeretüket és egészségügyi állapotukat) is nekik kellett ellenőrizni. Az újonnan szolgálatba lépő tábori papokkal közölniük kellett feladataikat és kötelességeiket.⁷

Az 1848-as forradalmat megelőzően a tábori püspökség nyolc szuperiorátusra, azaz tábori főlelkészségre oszlott. Bécsben volt a székhelye az alsó-, és felső-ausztriai tábori főpapi hivatalnak, amelynek hatásköre Salzburgra is kiterjedt. Grazi központtal működött az illíriai, belső-ausztriai és tiroli főlelkészség. Külön-külön tábori főpapi hivattal rendelkezett Csehország (Prága), Morvaország és Szilézia (Brünn), Galícia (Lemberg) és Erdély (Nagyszében). Az 1848–1849-es események szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt a magyarországi (Buda) és a lombard-velencei (Verona) tábori főpapi hivatal, az előbbi Horvátországra, Szlavóniára és a Bánságra, az utóbbi pedig Dalmáciára is kiterjedő joghatósággal bírt.⁸

Az Apostoli Tábori Helynökség nemcsak a tábori főpapokon, hanem a tábori lelkészen keresztül is gyakorolta joghatóságát a mozgó hadsereghez tartozó egyének fölött. Állomáshelyük szerint megkülönböztethetünk ezredkáplánokat, kórházi, helyőrségi és várlelké-

⁴ Leonhard, Johann Michael: *Sonn- und festtägliche Predigten während eines katholischen Kirchenjahres vor einer Landgemeinde*. Wien, 1822. 5–6.

⁵ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 1–334.

⁶ Irsik Ferenc: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete*. Szatmár, 1894. 140–154.

⁷ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 28–40.

⁸ *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. Königl. Österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846*. Bécs, d.n. 5–16.

szeket. Katonai intézetekben (tanulmányi intézetek, ménesintézetek, invalidus házak stb.) szintén alkalmaztak tábori papokat. Háborús helyzetben egyrészt meg kellett emelni a tábori papság létszámát, másrészt az egyházmegyés, illetve szerzetes papságot arra kötelezték, hogy tábori lelkész hiányában ők is ellássák a katonaságot (kiegészítő lelkipásztorkodás). A tábori lelkipásztorkodás alapja 1868-ig az ún. ezredplébánia-rendszer volt. Minden ezred egy-egy plébániát alkotott, ahol a plébánosi funkciókat az ezredkáplán látta el. A tábori papokat a feladatuk ellátásához szükséges széleskörű jogahtósággal ruházták fel.⁹ A tábori lelkészeknek nem volt katonai rangjuk, így csak általában rendelték el, hogy a katonai egyéneknek tiszteletet kell tanúsítaniuk a tábori lelkészek irányában. A szemlék alkalmával a hadlelkészek közvetlenül a törzstisztek után soroltak, temetésükre nézve pedig a főhadnagyok részére megállapított temetési rend volt az irányadó.¹⁰

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy e sajátos helyzetben lévő püspökség 1848–1849-es történetét összefoglaljuk. Az 1848–1849-es magyar hadsereg tábori lelkészeinek történetével itt nem foglalkozunk, csak azokra a vonatkozásokra fogunk utalni, amelyek a tábori püspökség történetének megértéséhez feltétlenül szükségesek. A korábbi szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott a hadlelkészek 1848–1849-es szerepvállalásával.¹¹ Kivételt csak a magyarországi vonatkozások jelentettek, de ezek jobb megértéséhez is szükséges a birodalmon belüli összefüggések alaposabb elemzése.¹²

Forrásaink többsége a hivatali munka során keletkezett irat, mindenekelőtt a tábori püspökség fennmaradt iratanyaga. Így fennáll annak a veszélye, hogy túlságosan „hivatalos” képet kapunk a korabeli eseményekről. Az egyházfegyelmi ügyek és további forráscsoportok bevonása azonban árnyalhatja az adminisztráció forrásaiból megrajzolható képet. Talán némileg feleslegesnek tűnhet, de itt kell leszögeznünk, hogy a „tábori főpap” és a „tábori főlelkész” kifejezéseket, illetve az azokhoz tartozó hivatalok megnevezéseit szinonimaként használjuk. Papok és lelkészek alatt mindig latin szertartású római katolikusokat értünk, az ettől való eltéréseket mindig jelezni fogjuk. Köszönettel tarozunk mindazoknak, akik támogatták munkánkat. Hermann Róbert Johann Michael Leonhard egyik kötetét, valamint számos irat jelzetét, illetve fénymásolatát juttatta el hozzám. A MÖB CH, illetve a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatása bécsi kutatásaimat, Pelyach István biztatása pedig ennek a tanulmánynak a befejezését tette lehetővé.

A forradalom egyházpolitikai háttere: a késői jozefinizmus

A tábori püspökség 1773-ban történt felállítását a jozefinista egyházpolitika alapvetően befolyásolta. A jozefinizmus, amely nevét II. József-ről kapta, Mária Terézia uralkodásától 1850-ig tartó egyháztörténeti periódus, amely alatt a Habsburg-országokban és tartományokban tovább folytatódott az egyház és az állam szétválasztása, miközben az állam egyre nagyobb mértékben beavatkozott az egyház életébe. A jozefinizmussal érte el csúcspontját az ún. államegyház-rendszer a Habsburg Birodalomban. Az államegyház gondolatát az abszolutizmus karolta föl, s az egyházon belül többé-kevésbé a gallikanizmus (a pápai jog-

⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 140–141.

¹⁰ Melichár: *A katonai lelkészet*, 258.

¹¹ Csohány János: *A magyarországi protestáns tábori lelkészet (1835–1918)*. In: Alföldi Társadalom V. k. (1994) Szerk. bizottság elnöke: Simon Imre. Békéscsaba, 1994. 25–36.; Ham, Claudia: *Militärseelsorge in Ungarn im Jahr 1848*. In: Gröger, Roman-Hans – Ham, Claudia – Sammer, Alfred: *Zwischen Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich. Mit einem Beitrag von Hanak, Julius. Styria*, [2001.] 49–51. éppen az én egyik előadásom nyomán foglalta össze az eseményeket.

¹² Boróvi József: *A magyar tábori lelkészet története*. Zrínyi Kiadó, 1992. 60–81.

hatóság korlátozása a francia állami érdekeknek megfelelően), illetve az episzkopalizmus (a püspöki tekintély növelése a római centralizációval szemben) erősítette fel. Vitathatatlanul sokat merített a jozefinizmus a felvilágosodás gondolatrendszeréből is.¹³

Mind a mai napig nincs egyetértés a történészek között a jozefinizmus lényegével kapcsolatban. Mivel témánk csak érintőlegesen kapcsolódik ehhez a bonyolult kérdéshez, nem lehet célunk az egymásnak olykor ellentmondó felfogások egyeztetése, csupán csak néhány fontosabb megállapításra szeretnénk itt röviden felhívni a figyelmet. A jozefinizmust Fritz Valjavec azon törekvések eredményének tekintette, amelyek a politika, illetve az egyházi és kulturális élet területén kiegyezést akartak létrehozni a régi (barokkos) felfogás és az új eszmék (felvilágosodás, szekularizáció) között. Valjavec felfogása azonban nem vált általánosan elfogadottá, mivel szerinte a jozefinizmus felölelte a monarchiában a felvilágosodás teljes késő 18. századi és kora 19. századi történetét, miközben nem kapcsolódott szorosan a kormányzati tevékenységhez és az állam–egyház viszony alakulásához.¹⁴

Eduard Winter azt hangsúlyozta, hogy a jozefinizmusra nem lehet pusztán egyházi rendszerként tekinteni. A nemzeti egyházak nagyobb önállóságért folytatott küzdelme csak az egyik követelés volt a mind erősebbé váló római központosítással szemben. II. József és a jozefinizmus tulajdonképpeni létrehozói: Gerhard van Swieten lelki és Wenzel Anton von Kaunitz kancellár jogi értelemben sokkal tovább mentek, céljuk egy alapvető egyházi reform megvalósítása volt, amely nemcsak az egyházi alkotmányt, hanem a kultuszt, az egyházfegyelmet, sőt még az egyház tanításának előadását is meg akarta újítani, összefüggésben a gazdasági és szociális fejlődéssel.¹⁵ Eduard Winter kritikussai, így többek között Hans Hollweger rámutattak arra, hogy a szentmise jozefinista „reformja” a vallásgyakorlat megvetéséhez vezetett, ezért nem nevezhető reformkatolicizmusnak. Eltekintve attól, hogy a fogalmat 1898-ban alkották meg a 19–20. század fordulóján megfigyelt egyházi törekvések bizonyos csoportjának jellemzésére, míg Winter egészen mást értett alatta, Hollweger szerint a történész átlépi saját határait, ha az egyház önmeghatározását bizonyos korok divatos meghatározásaival azonosítja. A jozefinista egyházfelfogás ugyanakkor még a 18. század végén sem vált általánossá egyházi körökben.¹⁶

A legnagyobb hatást kétség kívül Ferdinand Maass gyakorolta a jozefinizmusról szóló irodalomra, aki ötkötetes munkájában (*Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1850*) adta közre a korszakra vonatkozó hivatalos iratokat. Ő határozta meg úgy a jozefinizmust, mint az államegyházi rendszer tipikus példáját, illetve mint cezaropapizmust. Úgy vélte, ha Kaunitz volt a jozefinizmus apja, akkor Mária Terézia az anyja. Derek Beales szerint ez a koncepció háttérbe szorította II. József szerepét a jozefinista rendszer kialakításában, ráadásul a korai jozefinizmus Lombardiában megvalósuló rendeletei sem vetítették előre a következő két évtized eseményeit.¹⁷ Maass további bírálói, mint például Ernst Wangermann, a Maass által bírált „egyházellenes szellem” meglétét vonják kétségbe, arra hivatkozva, hogy Mária Terézia és tanácsadói a katolicizmust akarták meg-

¹³ Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2001. 337.

¹⁴ Valjavec, Fritz: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn–München–Wien, 1944. 6–7.

¹⁵ Winter, Eduard: *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*. Berlin, 1962. 349.

¹⁶ Hollweger, Hans: *Tendenzen der liturgischen Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.* In: Kovács, Elisabeth (Hrsg.): *Aufklärung und Josephinismus*. München, 1979. 295–306.

¹⁷ Beales, Derek: *Joseph II. Vol. I. In the Shadow of Maria Theresia 1741–1780*. Cambridge University Press, Cambridge etc. 1987. 440–441.

védeni a titokban terjedő protestantizmustól, ugyanakkor e szerzők tapintatosan hallgatnak a jozefinizmus radikálisabb képviselőiről.¹⁸

Magyarországon főként Mészlényi Antal foglalkozott a jozefinizmus történetével. A korszakot ő még 1780-nal indította, s az 1846-ot követő éveket már nem vizsgálta, tekintettel arra, hogy XVI. Gergely pápa halálával (1846) a korabeli kutatók előtt is bezárultak a vatikáni levéltár ajtói.¹⁹ Hermann Egyed alapvetően nem változtatott a Mészlényi-által kidolgozott képen, a jozefinizmust egyházellenes rendszernek tartotta, ugyanakkor a magyar főpapok mérsékelten jozefinista beállítottságát értékelve rámutatott azok pápahűségére. Helyesen állapította meg, hogy Ferenc József 1850-ben készen állt a jozefinista rendszer felszámolására.²⁰ Szántó Konrád Hermann Egyedre hivatkozva megállapította, hogy a jozefinista rendszer túlélte II. Józsefet, és „a vallásos élet kárára még sokáig fennmaradt”.²¹ Adriányi Gábor, aki jól ismerte a külföldi szakirodalmat, szintén a jozefinista szellem tartós túléléséről írt az osztrák egyházpolitikában, Magyarországon pedig – véleménye szerint – „csak a 20. század fordulóján megindult katolikus megújodásnak sikerült végérvényesen felszámolnia” befolyását.²²

A vitákon túlmenően fontos rámutatnunk, hogy a jozefinisták számára az erkölcsi feladatokat is ellátó állam volt az elsődleges, az egyház az állammal szemben csak alárendelt szerepet játszhatott. A vallás szerepe ezen felfogás szerint az emberi jólét szolgálata a józan ész alapján. Az állam e cél elérése érdekében a vallást erősen „földi” feladatok megoldására korlátozta, felügyelte a vallásos jellegű megnyilatkozásokat, amiből az következik, hogy a vallást lényegében a politikum részeként fogták fel. A vallás állam alá rendelése együtt járt azzal, hogy az előbbi lényeges maradt, de már nem volt minden dolog mértéke. Az állam még nem függetlenítette magát valamennyi vallásos célkitűzéstől, de a politika területén már kiharcolta magának néhány vallástól független területet (például a házassági jog területén). A sokat bírált Valjavec a változás lényegi elemét ragadta meg, amikor arra mutatott rá, hogy az állam számára a vallás jelentősége nem a transzcendenciában volt, hanem azért volt lényeges, mert erkölcsi értékeivel az emberek boldogulását döntő mértékben tudja elősegíteni. A vallás a jozefinisták számára már nem az egyetlen, hanem csak egy eszköz az alattvalók jólétének biztosítására.²³

A szabadságharc időszaka már a késői jozefinizmus időszakára esik, amikor az állami mindenhatóságba vetett hit már nemcsak a jozefinista értelmiséget, hanem a társadalom széles rétegeit is áthatotta. Valjavec szerint a jozefinizmus egy olyan fejlődési folyamatnak képezte alapját, amely 1848 márciusától kezdve vált különösen hatékonyá. Néhányan részt vettek ugyan a forradalmi eseményekben, de a jozefinista rétegek képviselőinek többsége bénultan szemlélte a két szembenálló tábor összecsapását.²⁴ Eduard Winter a katolikus egyházon belül, illetve annak peremén elhelyezkedő reformerök nyílt fellépésében látta a márciusi forradalom jelentőségét. Nem tagadva a jozefinista elit megosztottságát, ki-

¹⁸ Wangermann, Ernst: *Josephinismus und katholischer Glaube*. In: Kovács (Hrsg.) *Aufklärung und Josephinismus* 1979. 332–341.

¹⁹ Mészlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*. Budapest, 1934. 445.

²⁰ Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. 393, 432.

²¹ Szántó Konrád O.F.M.: *A katolikus egyház története* II. k. Budapest, 1988². 283.

²² Adriányi: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 339.

²³ Valjavec: *Der Josephinismus*, 23–25.

²⁴ Valjavec *Der Josephinismus*, 95–96.

emelte, hogy a bécsi radikálisok egyik vezetője Johann Hirschberger, a bécsi katonai-rok-kantak házának egykori táborigazgatója volt.²⁵

Forradalom Itáliában

1848 januárjában még semmilyen jel sem mutatott a táborigazgatók körében a hamarosan bekövetkező felfordulásra. Az ügyek többsége teljesen rutin-jellegűnek számított: a táborigazgatók utánpótlásával, diszponálásával, illetve a különböző felekezetek hadseregben történő lelki gondozásával voltak kapcsolatosak. Például 1848 januárjában engedélyezte a haditanács, hogy Dudás János, a 37. (Mihály) sorjalegény táborigazgatója Nagyváradról Lembergbe történő átköltözése során előfogatot vegyen igénybe.²⁶ Kovács József győri püspöki helynök Hodich Ferenc győri egyházmegyei papot ajánlotta (prezentálta) az 1. (Ferdinánd) huszárezredhez táborigazgatóknak 1848. február 11-én.²⁷ A táborigazgatók ki is állították juriszdikciós okiratát de betegsége miatt hamarosan le kellett mondania állásáról, és a helyére a huszonöt éves Horváth Jánost nevezték ki.²⁸

Johann Michael Leonhard táborigazgató 1848. január 10-én kelt körlevelében tudatta a táborigazgatókkal a folyó évre vonatkozó nagybőjti előírásokat. A táborigazgatók ezek a rendelkezések nem vonatkoztak, nekik azon egyházmegyei rendeleteihez kellett magukat tartani, amelyik területén éppen tartózkodtak. A táborigazgatóknak nagyobb mértékű önszanyargatásra és önmegtagadásra kellett törekednie a táborigazgatók szerint, mint a híveknek, nehogy a klerikusok nagyobb szabadsága a hívek között megbotránkozást okozzon.²⁹

Az ortodox, illetve a görög katolikus ordináriusok is – gyakran egymással versengve – további táborigazgatói álláshelyek létrehozására törekedtek. E kérdések tárgyalása hagyományosan a táborigazgatók feladata volt. Noha már 1779-ben engedélyezték, hogy két görög katolikus táborigazgató békeidőben is szolgálatot teljesítsen a hadseregben, csak 1846. június 13-án parancsolta meg I. (V.) Ferdinánd császár, hogy a galíciai kiegészítésű ezredknél, amelyek többségében görög katolikus vallású katonák szolgáltak, nyolc unitus táborigazgatói állást rendszeresítsenek.³⁰ Az ortodoxok helyzete még mostohább volt: noha háborús helyzetben a határőrségnél alkalmaztak ortodox táborigazgatókat, békeidőben a haditanács és a táborigazgatók többször megakadályozta alkalmazásukat. Kivételes helyzetben volt az 51. (Károly Ferdinánd) sorjalegény, amelyben a 19. század első felében folyamatosan teljesítettek szolgálatot ortodox lelkészek.³¹

²⁵ Winter: *Der Josefínismus*, 317–318.

²⁶ Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Hofkriegsrat Archiv des Apostolischen Feldvikariates (a továbbiakban: ÖStA KA HKR FV) Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

²⁷ ÖStA KA HKR FV Kt 122. 1848:240.

²⁸ ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 155.; ÖStA KA HKR FV Kt 123. 1848:473.

²⁹ ÖStA KA HKR FV Kt 122. 1848:46.

³⁰ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 260.

³¹ ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 83. Úgy tűnik, nem felel meg a valóságnak az a szakirodalomban gyakran felbukkanó állítás, hogy ortodox táborigazgatókat békeidőben először 1835-ben alkalmaztak a cs. kir. hadseregben; vö.: Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 291. és Borovi: *A magyar táborigazgatók története*, 55.

1848. január elején kellett foglalkoznia Czigler Ignác budai tábori főpapnak Josip Rajačić karlócai metropolita kérésével, aki egy újabb ortodox tábori lelkész alkalmazásáért nyújtott be folyamodványt. Popovics Bazil görög katolikus püspök viszont a Munkácson alkalmazott ortodox tábori lelkészre hivatkozva szeretett volna egy újabb görög katolikus állomáshelyet kicsikarni az államtól. Czigler Ignác – a tábori püspökséggel egyetértésben – mindkét javaslatot elutasította. Munkácson alig állomásoztak görög katolikus katonák, Péterváradon, a szlavóniai főhadparancsnokság székhelyén pedig kilencven ortodox fogoly lelki gondozásáról a közelben működő civil jogállású papok is gondoskodhattak. Jellemzően késő jozefinista felfogásának megfelelően még azt is hozzáfűzte felettesének, hogy ha engednének a kérelmeknek, „akkor a protestánsok még több anyaghoz jutnának zajongásukhoz, amellyel prédikátoraik alkalmazásának kiterjesztését követelik a hadseregnél”.³² A 30. sorgyalogezrednél egy korábban ortodoxok által használt tábori kápolna került a görög katolikusok kezébe, amelyet újra kellett szentelni, és a kápolna felszerelésén is változtatni kellett.³³

A csapatok rendeltetési helye (a cs. kir. hadsereg jelentős hányada Itáliában, illetve Magyarországon állomásozott) mellett csak néhány rendeletből sejthetjük, milyen robbanásveszélyes volt a helyzet egyes tartományokban. Így például az uralkodó 1848. január 9-én felhívta a Lombard–Velencei Királyságban élő tanárok, nevelők, illetve mindazok figyelmét, akik nyilvános helyeken beszédeket tartanak, hogy óvakodjanak a meggondolatlan és közösségre ártalmas kifejezések használatától. A rendelet megszegői ellen a törvény teljes szigorúval kívánt a hatalom fellépni, s jellemző, hogy ezt a rendeletet nemcsak ismertették a tábori lelkészekkel, hanem politikai magaviseletük szigorú ellenőrzéséről is gondoskodtak.³⁴ Egy 1848. március 8-án kelt rendelet arra figyelmeztette a tábori papokat, hogy vásár- és ünnepnapokon ne csak a szentmisét mutassák be, hanem prédikáljanak is, vagy intézenek buzdító beszédet a csapatokhoz.³⁵

Szicíliában már 1848 januárjában felkelés tört ki, ami az itáliai félszigeten láncreakciót indított el: az uralkodók Nápolytól Toszkánáig egymás után tértek át az alkotmányos kormányzásra. A Lombard–Velencei Királyságban az olasz hazafiak megtagadták az államilag ellenőrzött dohányipari termékek megvételét, amit a külföldi kizsákmányolás jelképének tartottak. Február végén Joseph Radetzky cs. kir. tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka a Lombard–Velencei Királyságot hadi törvények alá helyezte, a francia forradalom pedig lángba borította Európa nagyobb részét. „A forradalom legutóbbi három napja [február 22–24. – Z. P.] radikális, elűzte a liberális szellemvilág utolsó megjelenési képeit, amelyek a radikalizmus számára lepelként szolgáltak” – összegezte Metternich az eseményeket.³⁶ A forradalmak következményeivel a tábori püspökségnek is hamarosan szembe-sülnie kellett.

³² ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:150. Az Itáliában állomásozó cs. kir. hadseregnél alkalmaztak ebben az időszakban 1-1 evangélikus és református lelkészt.

³³ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:95.

³⁴ ÖStA KA HKR FV *Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. Verordnungs-buch 1842–1868.* 135–136.

³⁵ ÖStA KA HKR FV *Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Verordnungen, Circulare, Erlässe des General Kommandos des HKR, des Apostolischen Feldvikariates der Jahre 1842–1858.* Kt. 176. A brünni főhadparancsnokság jelentése a cs. kir. haditanácsnak. 1848. március 29. d. sz.

³⁶ Sauvigny, Guillaume de Bertier de: *Metternich Staatsmann und Diplomat im Zeitalter der Restauration.* München, 1996. 500–501.

László Donát, a peschireai helyőrség és tábori kórház újonnan kinevezett tábori papja 1848. március 5-én indult útnak Budáról, hogy Bécs érintésével állomáshelyére utazzon.³⁷ Bécsben átvette kinevezési okiratát, majd postakocsival tovább folytatta útját. Az olasz lakosság politikai hangulata azonban ekkor már élesen osztrákelles volt. Udine és Treviso között az emberek körülvették postakocsijukat, és minden utazót kikérdeztek nemzetiségi hovatartozásáról. Amikor egy kadétról kiderült, hogy német, köveket ragadtak, és megdobálták vele a kocsit, aminek éppen hogy sikerült kicsúsznia a feldühödött emberek gyűrűjéből. Ez a jelenet megismétlődött Verona felé haladva Montebellonánál, azzal a különbséggel, hogy ott lövéseket adtak le a kocsira. László végül március 21-én érkezett meg Veronába, ahol jelentkezett feletteseinél, de a bizonytalan helyzet miatt nem utazott tovább. Az esetről beszámoló Johann Fischer tábori főpap 1848. március 24-i levelében kitért Verona politikai viszonyaira is. Szerinte a város a nyugalmasabb települések közé tartozik, noha március 18–20. között ott is voltak demonstrációk, amelyekben nagy számmal vettek részt más tartományokból származó egyének. A helybeli nemzetőrség, amely még nincs kellően megszervezve és felfegyverezve, fáradhatatlanul ügyel a rendre. Levélírás közben érkezett meg a főpapi hivatalba a velencei köztársaság kikiáltásának a híre. Ez már a sokat megélt egyházi vezetőt is kétségbeesett segélykérésre ösztönözte. „Isten segítjen minket! Ha nem érkezik meg hamarosan jelentős segítség a monarchia belsejéből, akkor – a végtől tartok.”³⁸

A Milánóban kitört forradalom küzdelmeiben különösen kitüntette magát Gustav Turinsky, a 21. (Paumgarten) sorgyalogezred tábori lelkésze. Március 18-án, a harcok kitörését követően rögtön a kötözőhelyre sietett, hogy a sebesülteket és a haldoklókat az oltári szentségben részesíthesse. A legnagyobb golyózápor közepette több jelentést, illetve parancsot juttatott el a *Burgpaltz*on harcoló Rath cs. kir. vezérőrnagytól Radetzkyhez, illetve az itáliai alkirályhoz a várkastélyba. Minden alkalommal tizenhárom barikádon kellett átkelnie, és több ízben rálóttek, tévedésből még a császár-vadászok is tüzeltek rá. 19-én a kórházban teljesített szolgálatot, ahol betegápolók hiányában a rászorulókat borogatással látta el. Az esőtől, éhségtől és éjszakázástól kifáradt katonákkal megosztotta saját kenyér-adagját, és az őrseget, amely nem tudott főzni, szintén ellátta élelemmel és borral. Később elindult a várkastélyba, hogy az ottani sebesülteket vigasztalja, de útközben fejlövést kapott. A Mantua felé történő visszavonulás során fáradhatatlanul osztozott a csapatokkal minden fáradtságban és nehézségben. Ugyanebben az időszakban poggyászáának nagy része is veszendőbe ment.³⁹

Mivel Velencében lefegyverezték, Milánóból pedig kiverték az osztrákokat, s ráadásul március 23-án Károly Albert piemonti uralkodó is bejelentette, hogy az osztrákok ellen fordul, Radetzky az ún. várnégyszögbe (Verona, Legnano, Mantova, Peschiera) vonta vissza erőit. Egyes tábori lelkészek, mint például Fortunato Vaeni, a 43. (Geppert) sorgyalogezred tábori papja dezertáltak a császári hadseregből.⁴⁰

Április elején a főhadparancsnokság utasította Fischert, hogy folyó hó 6-áig hagyja el Veronát, és a főhadparancsnoksággal együtt költözzön át a dél-tiroli Bozenbe. A főpap azonban nem engedelmeskedett az utasításnak, részben, mert a felkelők heves támadásokat intéztek ellenük, és ez lehetetlenné tette távozását, részben pedig azért, mert kötelességének érezte, hogy a hadsereg mellett maradjon, ahová még nem neveztek ki tábori fő-

³⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:230.

³⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:296.

³⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 197–198.

⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:349–350.

papot, akinek átadhatta volna az ügyeket. Ehhez járult még az is, hogy elutazása esetén a kápolnát, az anyakönyveket és a levéltárat idegen kézre kellett volna bízni. Fischert, egy Marmüller nevű atyát és Taubner Károly evangélikus tábori lelkészt a főhadiszállásra rendelték szolgálattételre. Az anyakönyvek és a tábori kápolnák többsége a Lombardiából és Velencéből történő visszavonulás során a felkelők kezére került. A tábori lelkészek közül is többen hadifogságba estek.⁴¹

A felkelők tényérése miatt nehezzé vált az előjárókkal való érintkezés, 1848 májusában Bobrovsky András milánói helyőrségi és kórházi lelkész, aki ráadásul rövid időszakra a felkelők fogságába esett,⁴² és Anton Rudel, a 2. dragonyos ezred lelkése is Milánóból csak Svájcban keresztül tudtak Veronába menekülni. Fischer tábori főpap, aki számos lelkészéről semmit sem tudott, anyagi nehézségekről is jelentést tett, hiszen a stóladijból az adott körülmények között szinte semmi sem folyt be. Harsányi Sámuel itáliai református tábori lelkészt, akinek már megvoltak a szükséges úti okmányai, az utolsó pillanatban nem engedték hazautazni, hanem a postakocsitól visszakísérték a hadsereghez. Közben folyamatosan neveztek ki újabb és újabb tábori lelkészeket, különösen a határőr-nyalozegredekhez, amelyek lelki gondozását békeidőszakban az illetékes megyéspüspökök látták el.⁴³ Az itáliai katonai–egyházi adminisztrációra nehezedő nyomáson próbáltak meg azáltal enyhíteni, hogy Ignaz Fletzer zára helyőrségi és kórházi lelkészt a főhadparancsnokság Dalmáciában a tábori főpapi ügyek intézésével bízta meg.⁴⁴

1848. június 12-én már is arról panaszkodott a Veronában állomásozó tábori főpap, hogy az egyetlen Tirolon át vezető út két napja a piemontiak miatt bizonytalanná vált.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy háborús helyzetben minden hadsereghez (pontosabban: hadseregi főhadparancsnoksághoz) kineveztek tábori főlelkészeket (*qua-Feldsuperior*), Fischer is sürgette a korábban beszercebányai egyházmegyes Bobrovsky András kinevezését, amire hamarosan sor is került. A hadműveletek következtében jelentősen megnőtt a sebesültek száma. Veronában négy erősen kihasznált tábori kórház működött 1848 májusában, ahol a tábori papoknak rengeteg munkája akadt. Más esetben ilyenkor a polgári jogállású papok szolgálatát is igénybe vették a tábori lelkészek, ezek munkájára azonban Fischer szerint nem lehetett számítani, mivel nem tudtak nyelveket, „végül pedig azért, mert itt jelenleg senkiben sem lehet megbízni”.⁴⁶

A hadműveletek következtében 1848 júliusában főként a kórházi lelkészek hiánya vált égetővé. Az ezredlelkészeknek a csatatéren kellett lenniük, ráadásul sok tábori pap megbetegedett a fizikai megpróbáltatások és a rendkívüli meleg közepette. A főpapi hivatal és a tábori püspökség közben beleegyezett abba, hogy az ortodox lelkészek is vezessenek anyakönyveket a hadseregben, de azok kivonatát be kellett küldeniük az ezred katolikus tábori papjának.⁴⁷ Kórházi lelkészek esetén a nyelvtudás volt az egyik legfontosabb alkalmazási

⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:344.

⁴² ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 288.

⁴³ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848: 429.

⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:443.

⁴⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:447.; A velencei Szent Márk Köztársaság kikiáltását követően a Polóban állomásozó haditengerészeti lelkészek is elvesztették összeköttetésüket feletteseikkel. Blasius Madon haditengerészeti káplán ezért egyenesen Bécsbe küldte negyedéves jelentését. ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:382.

⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:442.

⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:606.

szempont, a jelentkezőnek német, olasz, magyar és szláv nyelven is kellett beszélnie. Fischer ugyanakkor kritizálta a magyarországi kolostorokból küldött szerzeteseket, ahonnan „nem mindig a legjobb egyének” érkeztek Itáliába.⁴⁸ A magyarországi superiorátus területről folyamatosan rendelték papokat az itáliai harctérre: 1848. július közepén például négyet,⁴⁹ amire válaszul Fischer további öt-hat olaszul tudó pap kiküldését szorgalmazta, tekintettel a zenggi püspök felajánlására.⁵⁰

A kórházi lelkészek között különösen kitűntette magát a velencei helyőrség idős tábori papja, Joseph Schmalzl, aki a forradalom kitörésével 1848 márciusában minden vagyonát elvesztette. Az 1848–1849-es hadjárat alatt a vicenzai 2. számú tábori kórházba osztották be, ahol – Puchner velencei katonai és polgári kormányzó 1850. március 29-én Radetzkynek írt levele szerint –, a hadjárat egész időszakában önfeláldozóan látta el kötelességét a tifuszban és kolerában szenvedő betegek között.⁵¹

Érdekes színfoltja volt az itáliai eseményeknek a két magyarországi protestáns tábori lelkész szolgálata is. 1848-ban az Itáliában állomásozó cs. kir. hadseregnél egy református (Harsányi Sámuel) és egy evangélikus (Taubner Károly) tábori lelkészt alkalmaztak a magyarországi rendek kérésének megfelelően. Harsányit 1848-ban eltávolították a császári hadseregből, Taubner viszont kitűntette magát.

Harsányi Sámuel 1848. március 19-én hajnalban nagy utcai zajra ébredt. Amikor kinyitotta ablakát, rálóttek az utcáról. Szolgája eltűnt, s mivel a forradalmárok és a császári katonaság összecsapásai még nem szűntek meg, jobbnak látta, ha a lakásán várja be az eseményeket. Miután néhány napig önkéntes szobafogságban volt, az olasz felkelők, akik időközben kiszorították a császáriakat a városból, elfogták és börtönbe zárták. Német és angol ismerősei ekkor viszonylag gyorsan kiszabadították, de a forradalmi hatóságok nem engedték meg, hogy Milánót elhagyja. Közben Pestről egy olaszokhoz intézett kiáltvány érkezett Milánóba. Harsányi ugyan ekkoriban tagadta, hogy ő fordította volna le az iratot, az osztrák hatóságoknak viszont semmi kétségük sem volt efelől. Végül sikerült útlevelet szereznie Magyarországra az olasz forradalmi hatóságoktól. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy nem alakulatához akart visszatérni, hanem Magyarországra készült. Ekkor az olasz hatóságok ismét fogságba vetették, ahonnan 1848. május 13-án újra kiszabadult, de útlevelét elvették, így kénytelen volt Bozen felé menekülni. Május 18-án érkezett meg Bozenbe, ahol viszont cs. kir. seregek állomásoztak.⁵²

Harsányi Bozenből tovább akart menni Veronába, ahol a főhadparancsnokság és a területileg illetékes tábori főlelkészség is székelt, de az osztrák hatóságok erre nem adtak neki engedélyt. Következett egy számára ismerős állapot: a fogság. Harsányi ekkor elbocsátását kérte a hadseregből, „hogy elbocsáttatván szabadlábbon alkalmam legyen ártatlanságomat bebizonyítani”.⁵³

Joseph Radetzky gróf, cs. kir. tábornagy, az Itáliában állomásozó császári seregek főparancsnoka felmentette a református lelkészt valamennyi, a hadseregben viselt tisztségétől, és elrendelte Magyarországra történő visszatoloncolását. Még ugyanazon a napon, június 14-én az itáliai tábori főlelkészség parancsot kapott arra, hogy a református katonák

⁴⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:571.

⁴⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:643.

⁵⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:660.

⁵¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 195–196.

⁵² Harsányi Gusztáv: *Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből*. Debrecen, 1926. 62–65.

⁵³ Harsányi: *Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből*, 68–69.

lelki gondozását Taubner Károly vegye át. A Harsányi elleni vádak egyáltalán nem korlátozódtak az ominózus proklamáció lefordítására. Leonhard tábori püspök a császári hadügyminisztériumnak küldött véleményében összefoglalta a Harsányi elleni vádakot. Eszerint a lelkész „leszámítva politikai magaviseletét, nem folytat egy lelkészhez méltó erkölcsös életvitelt, és ez által hitsorosai bizalmát Milánóban már régen elvesztette. Továbbá szemére vetette, hogy ő nem csak fordítója, hanem szerzője is az *„il Comitato della citta di Pest”* című, a milánói ideiglenes kormányhoz intézett kiáltványnak, amiért attól 400 húszast kapott”. Vádolták továbbá még azzal is, hogy egy prédikációjában nyilvánosan gyalázatos dolgokat mondott Ausztriáról, és kapcsolatban állt az ellenséges milánói hadügyminisztériummal. A tábori püspök véleménye szerint Harsányit sem végkielégítés, sem nyugdíj nem illeti meg, de különös kegyként folyósítani kellene neki kétszáz forintot utazási költségeinek fedezésére.⁵⁴

Mindezek fényében az osztrák hatóságok úgy döntöttek, hogy a református lelkészt 1848 júniusában visszatoloncolják Magyarországra. A hazatért lelkész sokáig bizonygatta ártatlanságát a magyar hatóságoknak. Harsányi Sámuel később a honvédségben is szolgált mint a 16. (Károlyi) huszárezred tábori lelkésze.⁵⁵

Taubner Károly evangélikus tábori lelkész tehát egyedül maradt protestáns tábori lelkészként az itáliai harctéren. Ő – Harsányival ellentétben – anyanyelvén kívül jól beszélt németül, szlávul (szlovákul), franciául és olaszul is. Még Harsányi elbocsátása előtt bekapcsolódott a német nyelvű református hívek lelki gondozásába is. 1848 tavaszán ő is haza akart térni Magyarországra. 1848. április 26-án kelt levelében Mészáros Lázár bátorítására Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult azzal a kéréssel, hogy nevezék ki a Magyarországon állomásozó hadsereg evangélikus esperesévé. Nem a háborús ínség miatt akart eljönni, hanem, mint írta, „a távollét hazámtól, elszigeteltetésem irodalmunktól búsítja lelkem s teszi vérzővé szívemet”.⁵⁶

Áthelyezését nem sikerült elérnie, annál is inkább, mert Radetzky 1848 nyarán nem akart Magyarországról egy újabb református lelkészt alkalmazni a hadseregnél. A tábori püspök „a magas rendeltől” tette függővé, hogy kineveznek-e újabb református tábori lelkészt, így aztán minden maradt a régiben.⁵⁷ Az adott helyzetben bizonyos együttműködés jött létre a tábori püspök és Taubner között. Az evangélikus lelkész valóban ember feletti munkát végzett az itáliai hadjárat során. Fischer tábori főlelkész egy ízben azt mondta neki, hogy hat másik ember helyett dolgozik. Éjt nappallá téve látogatta a katonai kórházakat. Az általa lelkesített Ferenc Károly-, illetve Gyulai-ezredek, amelyek nagyobb részt protestáns katonákból álltak, a harctéren fényesen bizonyították az uralkodó iránti hűségüket.⁵⁸ Taubner maga is ellenezte a református lelkészi állás betöltését, arra gondolva, hogy ha

⁵⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:760.; A Harsányi elleni vádakot ismerteti Hanak, Julius: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*. von Kühnert, Wilhelm (Hrsg.) Abdruck aus dem Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich Jahrgang 87 und 88. Bécs, 1974. 55–56.

⁵⁵ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei*, 134.; Zakar Péter: *„Adjon Isten háborút!” Harsányi Sámuel református lelkész élete*. In: Csohány János (szerk.): *Szíz Rezső 90 éves. Írások az ünnepléltiszteletére*. Budapest, 2005. II. k. 682–713.

⁵⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Vallás- és közoktatásügyi minisztérium Protestáns és unitárius egyházi osztály H 57 1848:4. kútfő, 1. tétel.

⁵⁷ ÖStA KA HKR Kt. 123. 1848:760. Igaz, a tábori püspök 1849 júniusában, amikor Magyarország jelentős része a honvédség ellenőrzése alatt volt, ellenezte a református lelkészi poszt betöltését, de később ismét visszatért eredeti álláspontjához. ÖStA KA FV Kt. 125. 1849:775.

⁵⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 135. 1856:1126.

teljesen helyettesíti azt, akkor további pénzbeli juttatásokra számíthat. A tábori püspökség is beleegyezett 1849. július 11-én, hogy legalább az itáliai háború végéig Taubner lássa el a református katonákat is.⁵⁹

Az együttműködés jeleként értékelhető az is, hogy a tábori püspök 1849. január elején támogatta Taubner kitérítését.⁶⁰ Meg is kapta az evangélikus lelkész a kis arany polgári érdemkeresztet az uralkodó 1849. január 26-án kelt határozatával,⁶¹ sőt Ferenc József 1851. április 8-án a minisztertanács javaslatára díjmentes evangélikus konzisztórium tanácsossá nevezte ki. Az előterjesztést megfogalmazó kultuszminiszter, Leo Thun gróf szerint a forradalom és a háború időszakában a katonai kórházakban Taubner teljes önfeláldozással valóban rendkívüli teljesítményt nyújtott. Szerény és méltóságteljes magaviselete, szellemes és valódi patrióta érzelmeiktől áthatott beszédei a katonaságra rendkívül kedvező hatást gyakoroltak. Külön kiemelte a miniszter, hogy a novarrai csatát követően mint egyedül jelenlévő lelkész segédkezett a betegek ellátásában, sőt tolmácsként is bajtársai segítségére sietett. Ezen szolgálati teljesítmény, illetve előjárói támogató véleménye alapján ítélte méltónak a tanácsosi méltóságra.⁶²

Ami viszont Taubner pénzügyi ambícióit illeti, azok nem váltak valóra. A tábori püspökség többletmunkájáért – tekintettel magas fizetésére, amely évi hatszáz forint volt – csak évi hatvan forint kifizetését javasolta.⁶³ Taubnert lesújtotta a válasz, hiszen ő évi kétszáz forintot szeretett volna még pótlékként elkönyvelni, de újabb kérésére a tábori püspökség 1849. szeptember 14-én csak annyit válaszolt, hogy kérelmét a hivatali út betartásával terjessze az illetékes fórumok elé.⁶⁴ Taubner érdemeiből sokat levon, hogy 1861-ben egy „erkölcs elleni bűncselekményt” követően ő is dezertált a cs. kir. hadseregből.⁶⁵

A tétovázó piemonti hadvezetés, illetve az egyes államok eltérő érdekei 1848. július 23–25. között Custozánál az osztrák hadsereg döntő győzelméhez vezettek. Radetzky már augusztus 6-án kelt levelében tudatta, hogy a hadsereg-parancsnokság Veronából Milánóba, a főhadparancsnokság pedig Bozenből Veronába költözik.⁶⁶ A július végén lezajlott harcokban különösen kitüntette magát Adolf Czerkas, az 56. (*Fürstenuärther*) sorszámozott tábori papja. A legnehezebb pillanatokban sem hagyta el ezredét, a Vicenza melletti harcokban például a legnagyobb golyózápor közepette vigasztalta a sebesülteket, és segédkezett nyújtott nekik. 1848. július 25-én, a San Giustina körüli harcok során, amikor ezrede egyik katonája halálos lövést kapott, a haldoklót utolsó perceiben megáldoztatta. Ettől a felemelő jelenettől néhány pillanatra megszűnt a harc a szembenálló felek között.⁶⁷

Arany, illetve ezüst lelkészi érdemkeresztre azok a tábori lelkészek tarthattak igényt, akik nehéz, veszélyes körülmények között teljesítették kötelességüket: a csatatéren, illetve

⁵⁹ Hanak: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*, 56–57.

⁶⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:29.

⁶¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 299.

⁶² ÖStA Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Kabinettsarchiv Kabinet Kanzlei-Vorträge Kt. 5. 1851:1118.

⁶³ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:775.

⁶⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:997.

⁶⁵ Zakar Péter: *Protestáns katonák lelki gondozása a cs. kir. hadseregekben, 1773–1868*. Hadtörténelmi Közlemények 115. évf. (2002) 1. sz. 22–23.

⁶⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:123.

⁶⁷ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 198–200.; Freiherr von Zedlitz versben is megörökítette ezt a jelenetet. Hummel, Karl von: *Kreuz und Schwert*. Gedenkbücher der K. u. K. Militär-Geistlichkeit. I. Theil, ohne Ort und Datum 34–36.

az ellenségtől veszélyeztetve lelkesítették a katonákat, vagy más, kitüntetésre érdemes cselekményekkel bátorságukról tettek tanúbizonyságot. Az arany, illetve ezüst lelkészi érdemkeresztet a kitüntetett halálát követően vissza kellett juttatni a haditanácsnak (hadügyminiszteriumnak).⁶⁸

Augusztus 9-én Piemont aláírta a fegyverszüneti szerződést. Ennek ellenére 1848 nyarán a morva szuperiorátus is küldött négy tábori papot Itáliába, de jellemző, hogy hat jelentkezőt nyelvtudás hiányában el kellett utasítani. A harctérre utazó papoknak felszerelési és utazási támogatást fizettek.⁶⁹ Augusztus elején újabb két magyarországi pap (Dutka József és Zsohár Raynec) indult Itáliába,⁷⁰ a tábori püspökség ezzel egy időben újabb tizennyolc lelkészt vezényelt az itáliai felkelés körzetében működő tábori kórházakhoz.⁷¹ A hónap közepén Fischer tíz magyar, német, szláv és horvát nyelven beszélő katolikus és hat ortodox pap kiküldésére tett javaslatot. A tábori püspökség elegendőnek tartotta öt katolikus és három ortodox lelkész kiküldését, az előbbieket a zágrábi egyházmegyéből próbálták toborozni. Mindegyik kiutazót százötven forint utazási és felszerelési pótlékban részesítették. Ugyanekkor kezdték meg tíz katolikus és hat ortodox tábori kápolna felszerelését is.⁷²

Fischert már 1848. június 8-án arra utasította a hadsereg-parancsnokság, hogy ameddig a főhadparancsnokság Veronában marad, addig mindkét tábori főpapi hivatalt ő vezesse. Amint sor kerül a költözésre, akkor a hadsereg mellé rendelt szuperiorátust Bobrovskynak kell átvennie. Bobrovsky kinevezése azonban nem várt hullámokat kavart. Megjelent ugyanis Fischernél Stephan Schaffner, aki, arra hivatkozva, hogy ő két évvel több szolgálati idővel rendelkezik,⁷³ mint Bobrovsky, magának követelte az új főlelkészi hivatalt. Fischer azzal vágott vissza, hogy nem egyedül a szolgálati évek számítanak az előmenetelnél, mire a sértődött Schaffner elutazott Bresciába, de a tábori kórházi szolgálatot nem vette át. Fischer epés megjegyzése szerint nála nemcsak a jó szolgálati teljesítmény, hanem a megfelelő nyelvtudás is hiányzott.⁷⁴

1848 szeptemberében sor került a két itáliai szuperiorátus szétválasztására. Bobrovsky Milánóba tette át a székhelyét, ami azonban nem módosított a korábbi helyzeten. Szeptember 23-án kelt jelentésében tudatta a tábori püspökséggel, hogy a sok beteg miatt mindig új tábori kórházakat kell felállítani, így a tábori lelkészek alig-alig képesek feladataikat ellátni. Amint lehetséges, új tábori papok kiküldésére lenne szükség, továbbá kápolnákra is, különösen ortodox tábori kápolnákból volt nagy hiány. Ekkor tett jelentést a tábori főpap a Tamásiban született Szegh Pál cisztercita atyának, a 48. (Ernő) sorgyalogezred tábori papjának haláláról is. Szegh 1834 óta szolgált a magyar kiegészítésű ezrednél, ahol általános tiszteletnek örvendett. Elöljárói szerint szorgalmas lelképásztor és jó egyházi szónok volt.⁷⁵

⁶⁸ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 320–321.

⁶⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:675.

⁷⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:704.

⁷¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 288.

⁷² ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:730.

⁷³ Stephan Schaffner 1824 óta teljesített tábori lelkészi szolgálatot. *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais.*, 13.

⁷⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:810.

⁷⁵ National Tabelle und Conduite Liste über saemtliche in Ungarn, Croatien, Slavonien und Banate angestellten k.k. Regiments-Invalidenhaus-Festungs und Garnisons-Caplane im Jahre 1846. ÖStA KA Personalien. Conduite Liste der Militärgeistlichkeit 1846–1859. Kt. 859. Nr. 315.

1848. augusztus 6-án gutaütésben halt meg.⁷⁶ Utódául először Simonfalvay Antalt rendelték ki, aki ennek ellenére nem került az ezred állományába, így 1849. január 24-én Udalrich Ferenc ferences atyát, a 9. (Miklós) huszárezred lelkészét vezényelték át a 48. sorgyalogezredhez.⁷⁷

1848. szeptember 10-én Milánóban Radetzky tábornagy parancsára az arany lelkészi érdemkeresztrel kitiüntetett Adolf Czerkas mondott tábori misét.⁷⁸ A mindenható Istenhez fordult, aki „a viharban éppen úgy, mint a levegő susogása közepette szeretetet és áldást” ajándékoz híveinek, aki „élt, erőt, és sikert adományoz” fegyvereinknek. Felidézte a szónok a II. Ferdinándhoz intézett isteni sugallatot is: „*Ferdinande, non Te deseram!*”⁷⁹ Köszönetet mondott a veszély napjaiban nyújtott isteni segítségért, és imádkozott az Úr jövőbeni segítségéért. Könyörgött a Mindenható „legjobb katonáinak üdvösségéért”, a szép és nagy hazáért, azért, hogy a béke olajága „Ausztria fölött oltalmazva és felüdítve [az embereket] távoli országokra és népekre is kiterjedjen és áldásos gyümölcsöket teremjen”, és végül, de nem utolsósorban a főméltóságú császári házáért.⁸⁰

Noha 1849 februárjában a Római Köztársaság kikiáltásának híre Firenzében is a köztársaság-partiakat juttatta hatalomra, az olasz egységtörekvések legfontosabb támogatója, Piemont, néhány napos küzdelmet követően, március 23-án vereséget szenvedett, majd fegyverszünetet kötött. Áprilisban a Firenzei Köztársaság, majd ezt követően Szicília, Róma és legvégül 1849. augusztus 22-én Velence adta meg magát. Ennek ellenére még augusztusban is hat újabb katonai kórházi lelkészt kellett Itáliába vezényelni.⁸¹ Bobrovsky Andrást ismét a hadsereg mellé rendelték tábori főpapnak, aki 1849. április 1-jén kelt jelentésében tudósította feletteseit a piemontiak fölött aratott győzelemről, és beküldte az első negyedéves anyakönyvi bejegyzéseinek másolatát is. Mint írta, a főhadiszállás visszatért Milánóba, és reméli, hogy ezzel zavartalan lesz a kommunikáció. Radetzky parancsára két ortodox tábori lelkészt is alkalmaztak 1849. március közepén: Simeon Jefticset az 53. (Lipót) sorgyalogezredben az ezredkáplán, Basilius Subbotich távollétének idejére és Theodor Solaricsot ideiglenesen Trevisóban, a 3. sz. tábori kórházban.⁸² Az időközben ismét felállított hadseregi főhadparancsnokságot (*Armee-Generalkommando*) 1849. október 31-én újra feloszlatták, így Bobrovsky András immáron másodszor térhetett vissza Milánóba, helyőrségi lelkésznek.⁸³

Az itáliai császári hadseregben három magyar kiegészítésű, illetve kiegészítési központtal rendelkező ezred szolgált. A 12. (Nádor) huszárezred 1849. július végén Lodiban állomásozott, tábori papja Keller Mihály volt. A 62. (Turszky) sorgyalogezredben, Mestreben Obholzer János, a 37. (Mihály) sorgyalogezredben, Bresciában Berkes Ferenc lelkész-

⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:949.

⁷⁷ ÖStA KA HKR Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k.79.; ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:953.

⁷⁸ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 312.

⁷⁹ „Ferdinánd! Nem foglak elhagyni.” (lat.) Vö.: Zsid. 13.5.

⁸⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:977.

⁸¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 313.

⁸² ÖStA KA HKR FV Kt. 124, 1849:396.

⁸³ ÖStA KA FV Kt. 126. 1849:1329.

kedett.⁸⁴ Együkükre sem volt panasz, annak ellenére, hogy Harsányi Sámuel református tábori lelkész eltávolítását követően a magyar katolikus tábori papokra is gyanakodott a 2. hadtest parancsnoksága,⁸⁵ sőt Berkes a Velence elleni hadjáratban tanúsított áldozatos munkájáért ki is tüntették.⁸⁶

Az 1848–1849-es itáliai hadjáratban további tábori lelkészek is kitüntetését kaptak, annak ellenére, hogy a hadügyminisztérium a kitüntetési előterjesztések számának mérséklése érdekében emlékeztette a tábori lelkészeket, hogy lelkészi érdemkeresztet csak azok kaphatnak, akik kötelességeiket nehéz körülmények között, a csatatéren vagy az ellenségtől veszélyeztetve teljesítették.⁸⁷ Franz Laurentschtsch, a 47. (Kinsky) sorgyalogezred tábori papja Bianchi ezredes jelentése szerint minden nehézséget megosztott a katonákkal, őket minden körülmények között lelkesítette. A csatatéren éppen úgy, mint a kötözőhelyeken és a kórházakban nemcsak lelki vigaszt nyújtott a rászorulóknak, hanem orvosi ellátásban is részesítette őket. Egy Trevisoból kiinduló ellenséges támadás során zsákmányolt egy gránátos zászlót, és nagymértékben hozzájárult az ezred hősiei tetteihez, s mindezért arany lelkészi érdemkeresztet tüntették ki.⁸⁸

Hasonló elismerésben részesült 1849 tavaszán nyújtott katonai szolgálatáért Mihály János, az 5. könnyűlovas ezred káplánja is. Bresciából Mortarába menet az út valamennyi fátalmát megosztotta a katonákkal, és lelkesítette őket. Miután megérkeztek Mortarába, a helybeli kórházban valamennyi sebesültnek feladta az utolsó kenetet. Ugyanígy cselekedett Vespolateben a kötözőhelyen, ahol megtudta, hogy a Novara felé vezető úton sebesültek fekszenek. A leghevesebb tüzelés közepette három huszárt ellátott a halottak szentségével. Visszafelé további sebesült huszárokat az útról egy árokba vonszolt, nehogy legázolják őket. Egész nap és késő éjszaka is járta a csatatérrel, és segítette a sebesülteknek. A novarai kórházban is fáradhatatlanul tevékenykedett, és ezáltal különleges szolgálati érdemekre tett szert.⁸⁹

Az 1848–1849-es itáliai hadjárat során tüntették ki a legtöbb tábori lelkészt. Az eddig említetteken kívül kitüntették még Josef Aksamovichot, a 11. határőr-gyalogezred tábori papját, Anton Amont, a klausneri lövészcsapat, Albert Brannichot, a 33. (Gyulai) sorgyalogezred tábori lelkészét, Josef Bednarovichot, a páduai invalidusház papját, Bobrovsky András tábori főlelkészt, Georg von Bojtort, a 61. (Rukavina) sorgyalogezred, Didakus Fantsovichot, paduai helyőrségi és kórházi lelkészét, Johann Hnizdót, a 7. dragonyosezred, Cajetan Huebert, a 4. (Lipót) dragonyosezred papját, Simon Jeftichet, a 62. (Turszky) sorgyalogezred ortodox lelkészét, Klacsány Zsigmondot, az 52. (Ferenc Károly) sorgyalogezred, Johann Klenzet, a 3. (Károly Lajos) sorgyalogezred papját, Michael Kutuzowot, a 6. határőr-gyalogezred ortodox lelkészét, Augustin Landtot, a 16. (Friedrich) sorgyalogezred,⁹⁰ Josef Mashizht, a 22. (Lipót) sorgyalogezred, Wenzel Möstlt, a 28. (Latour) sorgyalogezred,

⁸⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:823.; Berkes Ferencet egyébként 1848. szeptember 1-jén prezentálta Bémer László nagyváradi latin szertartású római katolikus püspök. ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:133.

⁸⁵ ÖStA KA FV Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. Verordnungsbuch 1842–1868. 139–140.

⁸⁶ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates*, 311.

⁸⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 311.

⁸⁸ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 200.; Hummel: *Kreuz und Schwert*, 29.

⁸⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 200–201.

⁹⁰ Landt esetében főként ékesszólását és irgalmasságát tartották elismerésre méltónak. Hummel: *Kreuz und Schwert*, 13.

Stephan Schaffnert, az 59. (Lipót) soryalozezred, Johann Šorakot, a 10. (1-ső báni) határ-őr-gyalozezred, Ujhelyi Imrét, az 5. (Radetzky) huszárezred, Johann Vinazzert a 44. (Albrecht) soryalozezred és Anton Wolfot, a tiroli vadászok táborig papját.⁹¹

Az itáliai és a magyarországi hadjárat következtében az ezredeknél lévő anyakönyvek veszélybe kerültek, ezért utasították a táborig lelkészeket 1849 februárjában, hogy anyakönyveiket küldjék be az illetékes táborig főlelkésznek. Az intézkedés ellenére az anyakönyvek jelentős része elpusztult, ezért Leonhard táborig püspök 1849. november 21-én jelentést kért az anyakönyvek állapotáról, illetve elhelyezéséről. Az elpusztult anyakönyvek helyreállítására a táborig püspökség nagy gondot fordított, de 1850 februárjában az ordináriusnak még mindig nem volt pontos képe arról, hogy milyen veszteségek érték a katonai anyakönyvezést 1848–1849-ben.⁹²

Békésebb tartományok főlelkészégei

A birodalom békésebb tartományaiban inkább a szentmisék rendjének szervezését és más adminisztratív feladatokat kellett megoldani. A szentmiséket ekkoriban a reggeli vagy a kora délelőtti órákban tartották. A brünni főhadparancsnokság utasítása szerint vasárnapokon, illetve ünnepnapokon a helyőrségi templomban először 1/2 7-kor az 54. (Emil) soryalozezred 1. és 3. zászlóaljának, 1/2 8-kor a technikai alakulatoknak és a kadétoknak, 1/2 9-kor a 3. tüézrezrednek és végül 1/2 10-kor az 58. (István főherceg) soryezred katonáinak mondtak misét, legutóbbinak, mivel döntő többségük görög katolikus volt, unitus szertartás szerint.⁹³ 1848 tavaszán a haditanács úgy döntött, hogy a házassági engedéllyel rendelkező katonák, amennyiben nagykorúságukhoz nem fér kétség, nem kötelesek bemutatni keresztlevelüket.⁹⁴ Martin Schuller morvaországi és sziléziai táborig főpap 1848 júniusának elején azt is megtudhatta a táborig püspöktől, hogy a szokásos helyőrségi egyházi ünnepségek csak latin szertartású katolikus pap tarthatja meg, így a helyőrségbe bevonuló 15. (Bertolletti) soryalozezrednek sem celebrálhatta azt görög katolikus lelkész.⁹⁵

A háborús helyzetnek megfelelően a különböző indokokkal alakulatuktól távol lévő lelkészeket visszaparancsolták egységeikhez. Joachim Heyl, a 8. (Hardegg) vértesezed táborig papja egészsége helyreállítása céljából Josephstadt közelében tartózkodott, s a prágai főhadparancsnokság utasításának megfelelően a helyőrség lelki gondozásába is bekapcsolódott. A táborig püspökség 1849. január 24-én utasította, hogy gyógyulását követően azonnal térjen vissza alakulatához.⁹⁶

Franz Georg Rzebaun galíciai táborig főpap a háborús állapotokra tekintettel a húsvét előtti böjti előírások enyhítését kérte. A javaslat szerint a katonaságnak csak nagypénteken kellene magát a húsevéstől megtartóztatnia. Az Apostoli Táborig Helynökség azonban elutasította a kérelmet. Azzal érvelt a táborig püspökség, hogy a hadseregben vannak görög katolikusok, akik a böjti parancsot szeretnék teljesíteni, és olaszok, akik a böjti rendelet nagymértékű megkönnyítésén megbotránkoznának. A császár maga is túlságosan engedékeny-

⁹¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 310–332.

⁹² ÖStA KA FV Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. Verordnungsbuch 1842–1868. 144–146.; ÖStA KA FV Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Kt. 176. 1849:304.

⁹³ ÖStA KA HKR FV Kt.176. Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn. Brünn, 1848. március 29. 1848:62/352.

⁹⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:414.

⁹⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:474.

⁹⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:105.

nek ítélte a böjti rendet, és azon a hadügyminisztérium sem kívánt változtatni. Ahol a háborús állapotok miatt a böjti előírásokat nem lehetett betartani, ott az ezredlelkészek feladata volt, hogy a katonák számára megadják a szükséges felmentéseket.⁹⁷

A húsvétra történő felkészülést szolgálták a böjti prédikációs sorozatok is. A bécsi helyőrség katonái számára négy pap tartott öt-öt prédikációból álló sorozatot. Joseph Strahler, a német nemesi testőrség papja német nyelven prédikált a bécsi minorita templomban, a Schottennél lévő plébánián Joseph Seidel kórházi lelkész a cseheket készítette fel a Húsvét ünnepére, a Rennwegen lévő plébánián Joseph Seihert, a 2. tüzérezred káplánja tartott német nyelvű prédikációkat, és végül a Józsefvárosi plébánián Stanslaw Tarnowsky, az 1. (Ferdinánd) könnyűlovas ezred káplánja a lengyel katonák számára lengyel nyelven prédikált.⁹⁸

1849. március 15-én nem csak Magyarországon tartottak ünnepségeket az egy évvel azelőtti események kapcsán. Alsó-Ausztria kivételével valamennyi osztrák tartomány főnökét utasították, hogy az alkotmányt ígérő császári nyilatkozat évfordulója alkalmából minden templomban ünnepi misét kell mondani.⁹⁹ A galíciai superiorátushoz tartozó Březanban ½ 10-kor a római katolikus, 11 órakor pedig a görög katolikus templomban tartottak prédikációval egybekötött ünnepi szentmisét. Ezekon valamennyi tisztviselő, tiszt és a helyőrségben állomásozó ezredek legénysége is jelen volt. A Bianchi sorgyalogezred katonáit a templomok előtt állították fel, ők három üdvlövést adtak le a levegőbe.

Az izraeliták 9 órára mentek a zsinagógába, és miután néhány zsoldárt elénekeltek, következett a prédikáció, amelyben a rabbi köszönetet mondott a császár Őfelségének azért, hogy valláskülönbség nélkül minden polgárt alkotmánnyal ruházott fel. Csak a kikerülhetetlen szükségszerűség és atyai szándéka volt, ami arra vette rá a császárt – mondotta a szónok –, hogy fegyvert ragadjon azokkal a békebontókkal szemben, akik a törvényes rend alapjait alá akarják ásni és meg akarják semmisíteni, és legyőzze őket, hogy helyreállítsa tartományaiban az általános rendet és boldogságot. A leghatalmasabb Segítő támogatta igaz ügyét, és ahol a dicsőségkoronázta osztrák zászlók felemelkedtek, ott valamennyi lázítót gyorsan szétszórták. Befejezésül a rabbi, aki kiségitő lelkipásztorként járt el, áldást kért Ferenc Józsefre, V. Ferdinándra, a katonaság vezetőire és állományára, az osztrák kormányra, a tartomány és a város valamennyi hivatalnokára.¹⁰⁰ A példásra sikerült istentisztelet dacára a katonai hatóságok vonakodtak a zsidó katonák temetésének költségeit fedezni. A haditanács 1848. április 10-én kelt leirata szerint, amelyet a tábori püspök körlevélben tudatott beosztottaival, a jövőben is figyelembe kell venni, hogy a helybeli zsidó közösségek kötelesek hitsorosaik temetési költségeit fedezni, „csak abban az esetben, ha ezt nem lehetne elérni, akkor fedezhetné az ilyenirányú költségeket a katonai kincstár” – olvashatjuk a rendeletben.¹⁰¹

Az örökös tartományokhoz tartozó szuperiorátusok személyi állományából különösen sokan kaptak kitüntetést Tirol olaszokkal szembeni védelme során szerzett érdemeikért: Johann Baldauf, Anton Huber, Matthias Hutter, Alois Mark, Peter Mathäus és Martin Zot-

⁹⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:145.

⁹⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:188.

⁹⁹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 301.

¹⁰⁰ ÖStA KA Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) Kt. 3287. Akte des Generalkommando in Lemberg, 12. Armeekorps. Präsidiale. 1849:308. Az irat fénymásolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁰¹ ÖStA KA HKR FV Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Kt. 176. 1848:67/377.; ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:377.

terer a tiroli népfelkelésben szolgáltak tábori papként, Anton Eberle a halli katonai nevelőintézet lelkésze volt. Rajtuk kívül még a bécsi forradalom elleni harcban érdemesítették magukat kitüntetésre tábori lelkészek: Johann von Goldberg, a bécsi katonai rokkantak házának lelkésze,¹⁰² Augustin Mayer, bécsi helyőrségi és kórházi lelkész, Alfred Nigrone von Riesenbach, a 15. (Bertolletti) sorgyalogezred, végül Stanislaus von Tarnowsky, a 6. (Wr̄bna) könnyűlovas ezred papja.¹⁰³

A magyarországi tábori főlelkészség

Kezetben a magyarországi és az erdélyi szuperiorátusok is a béke szigetének tűntek. Eleinte néhány vezénylési ügy, illetve az új adminisztráció kialakulásával kapcsolatos nehézség mutatta, hogy a cs. kir. katonaság számára mozgalmas időszak köszöntött be. A 37. (Mihály) sorgyalogezred lelkésze, Dudás János 1848. január második felében költözött át Nagyváradról Lembergbe, s költözéséhez a haditanács előfogatok igénybevételét is engedélyezte.¹⁰⁴ Tannenbergi Leutter Ferenc, a 2. (Sándor cár) sorgyalogezred tábori papja imakönyvének egy kéziratos példányát küldte be a tábori püspökségre, hogy engedélyt kérjen kinyomtatására. A püspökség nem emelt kifogást az imakönyv megjelentetése ellen, dicséretesnek ítélte a lelkész buzgalmát, mivel 1846-ot követően ismét egy imakönyv kiadására gondolt, de rámutatott arra, hogy a szerző a katolikus vallás sajátosságaira nagyon csekély figyelmet fordított, így azok szinte elvesztek munkájában.¹⁰⁵

Az osztrák hatóságokat ezek után sokszerűen érte, amikor 1848 júliusának elején arról értesültek, hogy Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter egy önálló magyarországi tábori püspök kinevezésére tett javaslatot. A Batthyány-kormány megítélése szerint ugyanis „miután az utóbbi országgyűlésen alkotott törvények az ország minden hadügyeit a felelős hadi minisztérium kormányzata alá helyezvén, az országbeli minden katonai hatóságoknak a bécsi hadi minisztérium és haditanács tőle függése megszakt, és ennek folytában szükségessé válik, hogy az egyházi és tábori papság ügyeinek” bécsi hatóságoktól független intézése érdekében a tábori főpap előterjesztést készítsen.¹⁰⁶

Czigler Ignác magyarországi tábori főpap a miniszteri utasításnak megfelelően előterjesztést készített egy önálló magyar tábori püspökség felállításáról.¹⁰⁷ Ismertette a tábori püspökség szerkezetét, majd leszögezte, hogy tábori püspöki hivatalhoz magyarországi tábori főpap soha nem juthatott, „mert az állítatott akadályul, hogy a magyar nem jártas az ausztriai egyházi törvényben”. Ezt az érvet, amely mindeddig az előterjesztés írójának, Cziglernek a karrierjét akadályozta, most hirtelen korábbi előjárói ellen fordította: „most Magyarországon talán szintén azt lehetne mondani, hogy a bécsi tábori püspök nem jártas a magyarországi egyházbéli törvényekben”. Czigler előterjesztését azzal zárta, hogy tábori püspököt az uralkodó nevezhet ki, a szükséges egyházi felhatalmazásokat – VI. Pius pápa

¹⁰² Goldberg kitüntetését már 1849 nyarán sürgette a tábori püspökség. ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 311.

¹⁰³ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 1901. 310–332.; Hummel: *Kreuz und Schwert*, 42.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

¹⁰⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:287.; Életrajza: Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 157.

¹⁰⁶ MOL Regnicolaris levéltár. István főherceg-nádor levéltára, miniszteri iratsorozat N 31 26. cs. 1848:2253.

¹⁰⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

1778. október 12-én kelt, másolatban mellékelt brevéje szerint – pedig Rómától kell kérni. Mellékelte a bécsi tábori püspöknek és hivatalának a fizetését, amely összesen 7960 forintra rúgott. Indítványozta azt is, hogy véleményét terjesszék a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elé.¹⁰⁸

Mészáros Lázár az előterjesztést nem továbbította a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak, hanem a javaslatot – kibővítve Czigler tábori püspökké való kinevezésével – továbbküldte a nádornak. Mészáros Lázár azzal érvelt, hogy „Magyarország jelen állása, a magyar királyi trón és az ország tekintélye, de különösen a jelen körülmények okvetlen megkívánják, hogy a magyar hadsereg lelkészei is egy saját magyar püspök alatt álljanak”. Ezért kérte, hogy a nádor nevezze ki a „32 évi kitüntetett szolgálatai és egyéb érdemei tekintetében” Czigler Ignácot az összes magyar hadsereg tábori püspökévé, vagy pedig, ha erre nem lenne felhatalmazva, akkor királyunknál eszközölje ki a kinevezést.¹⁰⁹

István nádor szintén támogatta a felterjesztésben foglaltakat, és a püspökség felállításának tervét célszerűnek látva, pártolása mellett az uralkodó elé terjesztette.¹¹⁰ A király személye körüli miniszter, Esterházy Pál herceg, azonban a miniszteri felelősség elvére hivatkozva szerette volna megismerni a tervszöveget a tervezettel kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi, illetve a pénzügyminiszter véleményét is. Eötvös József és Kossuth Lajos támogatták ugyan a tervet, de Kossuth a költségvetés szorult helyzetére hivatkozva 1848. augusztus 1-jén későbbre halasztotta annak ellenjegyzését. Jó egy hónappal később ugyan megváltoztatta véleményét, az uralkodó, illetve az osztrák kormány beleegyezésére ugyanakkor már nem lehetett számítani, így az 1848–1849-es magyar szabadságharc tábori lelkipásztorkodásának szervezetét csak ideiglenes jelleggel lehetett megszervezni.¹¹¹

1848 nyarán, miközben Czigler még szorosan együttműködött a tábori püspökséggel, megkezdődött a tábori lelkészek kirendelése a kialakuló magyar hadsereghez is. 1848. július 24-én nevezte ki Mészáros Lázár magyar királyi hadügyminiszter a „Mészáros hadi gőzhajóra”¹¹² tábori lelkésznek Markovich Antal piarista szerzetest, akit előzőleg szabályosan elbocsátottak rendjéből. Az ilyenkor szokásos jurisdikciós irat, amelyet „Markovich Antalnak, Istenben kedvelt tisztelendő Úrnak” címeztek, még teljesen a tábori püspökség szokásjogához igazodott.

„Minthogy a »Mészáros« hadi gőzhajóra tábori lelkésznek kinevezettél, ezzel a lelkipásztorság, igazgatás, és lelki felügyelés a hadi munkálatokban részt vevő egyénekre nézve, akár ezen a hajón tartózkodjanak, akár a magyarországi tábort V. Ferdinánd felséges s Apostoli Királyunkért követik, reád bízatik.

¹⁰⁸ MOL N 31. 26. cs. 1848:2253.; A püspökség megszervezésére tett kísérletről lásd továbbá: Urbán Aladár: *Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése 1848. április–december*. Hadtörténelmi Közlemények, 89. évf. (1976) 1. sz. 62–63.; F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–49-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987. 313, 348–350.; Zakar Péter: *Kossuth Lajos és az önálló magyar tábori püspökség felállításának terve 1848-ban*. In: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Zakar Péter (szerk.): *Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékezés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén* (1994. március 28.) Szeged, 1995. 37–40.

¹⁰⁹ MOL N 31. 24. cs. 1848:1956.

¹¹⁰ MOL N 31. 24. cs. 1848:1728.

¹¹¹ Zakar Péter: *Kossuth Lajos és a magyarországi tábori lelkipásztorkodás 1848/49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002) 3. sz. 695–697.

¹¹² A hadigőzösről lásd: Pelz Béla: *Az első magyar hadihajó. Királyi magyar hadigőzös Mészáros'* (1848.) Hadtörténelmi Közlemények, 19. évf. (1918) 1–2. sz. 98–109.; illetve Urbán Aladár: *A „MÉSZÁROS hadigőzös” 1848-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 34. évf. (1987) 4. sz. 668–690.

Miért is mindnyájan, kik lelki gondodra bíztak, téged, mint lelki hatalommal felruházottat igaz s törvényes lelki pásztorjoknak fogadjanak és elismerjenek, és hozzád mint lelki atyjokhoz a szentségek és egyéb lelkészeti szertartások felvételére járuljanak, és neked mindenben, mi a lelki üdvösséget előmozdíthatná, engedelmeskedjenek” – olvasható Czizler felhatalmazásában.¹¹³

Czizler Ignác még 1848 augusztusának közepén is tartotta a kapcsolatot a tábori püspökséggel, 17-én küldte be a Scitovszky János pécsi püspök által ajánlott,¹¹⁴ az illír-bánsági határőrezredhez kinevezett Mike Antal bátaszéki káplán iratait, akinek juriszdikciós felhatalmazását az itáliai tábori főlelkészséghez kellett eljuttatni.¹¹⁵ 1848 őszén viszont a „Királyi Magyarország Tábori Egyházi Főnöksége” (a magyarországi tábori főlelkészség) fokozatosan eltávolodott a tábori püspökségtől. 1848. december elején a magyar hadügyminisztérium átszervezése során a minisztériumon belül egy tábori lelkészi osztályt is felállítottak, amelynek vezetésével Czizler Ignácot bízták meg.¹¹⁶ December 10-én Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeleti úton utasította Czizlert, hogy a tábori lelképásztorokodás ügyeit a cs. kir. tábori püspökségtől függetlenül intézze:

„A magyar hadügyminisztérium független volta, a magyar tábori lelkészi ügyeknek is minden külhoni befolyástól ment elintézését igényelvén, addig is, míg ez elven a rendszeres rendezés minden ágaiban részletesen megállapíthatatnék, Önt az említett tábori lelkészi ügyek vezérletével ezennel megbízom, oly megjegyzéssel, hogy a tábori lelkészet ügyei az osztrák tábori püspökségtől függetlenül kezeltetvén, mi illeti a tábori lelkészet személyzetében előforduló kérdéseket, nem különben az úgynevezett egyházi-politikai tárgyakat, ezekre nézve az előterjesztések közvetlenül ide, a magyar hadügyminisztériumhoz átszármasztatandók.”¹¹⁷

A Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereg kétharmad része a magyar szabadságharc oldalára állt. A magyarországi szuperiorátus kiszakadásával tömegesen fordultak a cs. kir. hadsereg ellen a tábori lelkészek is. Korábban a tábori papság fegyelmi helyzete néhány kivételtől eltekintve viszonylag szilárd volt. A kivételek közé tartozott a már említett Johann Hirschberger, akit a Johannes Ronge által alapított, ún. német-katolikus mozgalomban való részvétele miatt bocsátottak el 1848. szeptember 4-én a tábori lelkészek közül, és később ki is átkozták a katolikus egyházból.¹¹⁸ 1849. február 1-jei hatállyal politikai okoknál fogva bocsátották el a szolgálatból Johann Ferbert, az 53. (Lipót) sorszámozott tábori lelkészt.¹¹⁹

A magyarországi tömeges dezertálás részben kényszerű okoknál fogva, részben viszont politikai megfontolásokból következett be. 1848 októberében a schönbrunni kiáltvány ismertetését követően a magyar hadsereghez csatlakozott számos pap, aki a korábbi években a cs. kir. hadseregben szolgált. Így Czizler Ignác tábori főpap, aki 1849 januárjában ismét

¹¹³ MOL 1848/49-i minisztériumi levéltár, folyamodványok H 146 12. d. Nr. 4090; fogalmazványa: HL Katonai-egyházi szervezetek, Feldsuperiorat zu Ofen VI. 34. 6. d. Czizler Ignác–Markovich Antalnak. Buda, 1848. július 24.

¹¹⁴ HL VI. 34. 6. d. Scitovszky Jánis–Czizler Ignácnak. Pest, 1848. július 21.

¹¹⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:753.

¹¹⁶ Urbán: *Az 1848-as magyar hadügyminisztérium*, 62–63.; illetve: Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 19–20.

¹¹⁷ MOL Hadügyminisztérium Polgári-gazdászati osztály H 82 (1848) 73. kútfő, 270. tétel.

¹¹⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:743.; ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 246.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:52, 1849:323.

visszatért a császári kötelékek közé, Tannenbergi Leutter Ferenc, a 2. (Sándor cár) sorgyalozred, Kocsis János, a 34. (Vilmos) sorgyalozred, Dudás János, a 37. (Mihály) sorgyalozred, Lukácsik Ferenc, a 39. (Dom Miguel) sorgyalozred, Canczler Róbert, a 60. (Gustav Wasa) sorgyalozred, Horváth János, az 1. (Császár) huszárezred, Joachimstadt (Ujlaky) Konstantin, a 2. (Hannover) huszárezred, Bierbauer József, a 4. (Sándor) huszárezred, Ujhelyi Imre, az 5. (Radetzky) huszárezred, Folmann Károly, a 6. (Württemberg) huszárezred, Korének József, a 8. (Koburg) huszárezred, Menyhárh Lajos, a komáromi vár, Rasska Ádám, a lipótvári erőd, Christ Ferenc, a munkácsi vár, Gabriel Krantzl, a péterváradai vár, Gonczeczky János, a mezőhegyesi katonai ménésintézet és Paulovics Ferenc, a kiscelli katonai invalidusház lelkésze.¹²⁰

Többségük a polgári átalakulás és a magyar szabadságharc őszinte híve volt, de néhányan csak kényszerből álltak a honvédek közé, így Czigler, Rasska és Krantzl. Gabriel Krantzl egy ízben szabályosan elbűjt, amikor miséznie kellett volna Péterváradon a honvédek közül álló várórség számára.¹²¹ Lipótvár feladását követően Rasska Ádám visszatért a császári zászlók alá. 1849. február 6-án kérelmet nyújtott be annak érdekében, hogy továbbra is lipótvári helyőrségi és kórházi lelkészként szolgálhasson. Arra hivatkozott, hogy 1817. február 5-én nevezték ki posztjára, és azóta mindenkori előjárói legnagyobb megelégedésére szolgált. Régebben, amikor a katolikus gyerekeknek még nem volt tanítójuk, tizennyolc éven át húsz–huszonöt gyermeket tanított hittanra és más tudományokra évi háromszáz forintért, a téli hónapokban saját keveske fájával fűtötte az iskolát. A hadsereg főparancsnokság 1849. március 7-én kelt levelében tudatta Kempen altábornaggyal, hogy Rasska továbbra is Lipótváron szolgálhat.¹²²

Közben az osztrák fél is megtette a szükséges lépéseket. 1848. november 28-án Johann Michael Leonhard tábori püspök utasította a felső- és alsó-ausztriai tábori főlelkészséget, hogy a magas főhadparancsnokság utasításának megfelelően rendeljenek ki négy tábori lelkészt, akiket a Magyarország ellen szervezendő hadseregbe fognak beosztani. A tábori püspök két ferences (Bartholomeus Taschner és Gregor Dvoržak) és két kapucinus atyát (Bernard Hladik és Anaklet Perczel) jelölt ki a feladatra. Mind a négy pap beszélt németül, magyarul és szlávul (szlovákul), s felszerelési hozzájárulás gyanánt fejenként százhuszonöt forintot kaptak az illetékes hadipénztárból.¹²³ Augustin Mayer, a főhadsereg mellé rendelt tábori főpap 1848. december 16-án utazott el Bécsből a főhadiszállásra, majd december 25-én továbbment Schönbrunnból, és a tervek szerint január 6-án érkezett Magyaróvárra.¹²⁴

Természetesen, ha az osztrák katonai adminisztráció érzékelte, hogy egy tábori papot a magyar forradalmi hatóságok neveztek ki, akkor a kinevezést érvénytelenítették, amint az Simonfalvai Antallal történt 1849. január 6-án. Szintén január elején kapott parancsot a stockeraui ruházati bizottmány hat tábori kápolna felszerelésére a magyarországi tábori kórházak számára.¹²⁵

¹²⁰ *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. Königl. Österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846*, 10–12., 16–28., 33–35.; Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei*, 119–162.

¹²¹ Bozó Manó: *Pétervárad 1849-ben*. Hazánk XI. k. 310.

¹²² ÖStA KA AFA Kt. 1860. Armee-Oberkommando Windisch-Grätz 2211/AO. Az irat másolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹²³ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:983.

¹²⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849: 8, 105.

¹²⁵ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 297.

Simonfalvay esetére érdemes részletesebben is kitérni. A tábori püspökség 1848. szeptember 27-én utasította a magyarországi tábori főpapot, hogy a szombathelyi püspökség útján javasoljon egy lelkészt a 48. (Ernö) sorgyalogezredhez. Balassa Gábor szombathelyi püspök azonban október 13-án kelt levelében tudatta Czizlerrel, hogy nem tud olyan papot ajánlani, aki a kellő nyelvismerettel rendelkezik. Ezt követően Scitovszky János pécsi püspök javasolta Simonfalvay Antalt, akit a magyarországi főhadparancsnokság október 27-én a 48. sorgyalogezredhez rendelt Itáliába, szintén október 27-től számítandó ranggal és illetményel. Mivel juriszdikciós okiratát Magyarországon nem kaphatta meg, ezért ennek elintézésére felkérték az itáliai főlelkészséget. Czizler 1849. január 15-én kelt jelentésére a tábori püspökség január 19-én elutasítóan reagált. Eszerint Simonfalvayt nem lehet tábori papként alkalmazni, mert bár prezentációja rendben volt, ő állandóan betegeskedik. Noha egy pusztá útlevéllal érkezett Itáliába, rendkívül sokat utazott, Görzben a magyarországi viszonyokról a liberálisok szája íze szerint nyilatkozott, onnan Veronába ment, de nem jelentkezett a főlelkészségen, majd Milánóba utazott, azután Piacenzába, ahol az ezredparancsnokság gyanúsnak találta, és ezért a milánói hadseregi főhadparancsnokság Bécsbe rendelte. Bécsben összeállított egy vádiratot azzal kapcsolatban, hogy nem alkalmazták tábori papként. Ennek vizsgálata kapcsán a hadügyminisztérium 1849. január 6-án érvénytelennek nyilvánította tábori lelkészi kinevezését. Az indoklás szerint a magyarországi főhadparancsnokság az adott időszakban a lázadó magyar kormány befolyása alatt állt, így a császári hadsereg nézve érvénytelenek rendelkezései.¹²⁶

Augustin Mayer 1849. április 2-án Budán kelt évnegyedes jelentése érzékeltette, hogy a császári szolgálatban álló tábori papoknak – hasonlóan a honvédségben lévő társaikhoz – rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeniük. Az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben például több császári oldalon küzdő tábori pap fogságba esett, akiket a magyarok Nagyváradra hurcoltak. A foglyok keserű kenyerét ehette Eduard Fink, a 2. bántási határőrezred, Johann Hnjzdo, a 7. (Hardegg) vértesezred, valamint Gabriel Sauschek, az 1. (Karl Civalart) ulánusezred tábori lelkésze is. Franz Miskowsky, a 3. (Ferenc József) dragonyos ezred papja csak jó lovának köszönhette, hogy nem esett fogságba, de poggyásza és tábori kápolnája minden tartozékával együtt, beleértve az anyakönyvi kivonatokat is a magyarok kezébe került.¹²⁷

A katonai kórházakban Pesten és Budán rendkívül magas volt a betegek száma. Pesten négy kórházban (az Invalidus Palotában, a Ludoviceumban, az Üllői úton és a Soroksári úton) több mint négyezer beteg sínylődött, akik közül naponta 30–35 meghalt, nagyrészt tifuszban és kolerában. A kórházi lelkészeknek olyan sok munkájuk volt, hogy maga Mayer is besegített nekik. Nagy szükség lenne egy állandó kórházi lelkész kinevezésére – érvelt a tábori főpap –, mert ha a tábori kórházakat elvezényelnék, akkor a lelki gondozás a szerzetesekre maradna, pedig a ferencesek már most hétszáz betegről gondoskodnak. Válaszában a tábori püspökség ígéretet tett, hogy a főlelkész által kinevezésre javasolt Ireneus Poczát figyelembe fogják venni.¹²⁸

Czizler Ignác magyarországi tábori főpap nem követte a magyar kormányt 1849. január elején Debrecenbe, hanem Budán maradt, ahol januárban már ismét a cs. kir. hadsereg tábori főpapjaként tevékenykedett. 1849. január 24-én terjesztette fel a tábori püspökségnek Berkes Ferenc, a 37. (Mihály) sorgyalogezred káplánja viseleti jegyzékét és prezentációs iratait, majd egy napra rá Ungváry Györgyöt javasolta a 3. (Ferdinánd) huszárezredhez.

¹²⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:153.

¹²⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:145.

¹²⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:380–383.

Ezeket a jelentéseket a korábban megszakadt kommunikációs vonalakra hivatkozva küldte be jelentős késéssel, valójában az ok az volt, hogy korábban néhány hónapra át átállt a magyar hadsereg oldalára.¹²⁹ Február 8-án Kocsis Jánosnak, a feloszlott 34. sorgyalozezred lelkészenek a sorsa iránt érdeklődött.¹³⁰ Kocsis ezredének 3. zászlóaljával a magyar szabadságharc mellé állt. Ennek ellenére a fegyverletételt követően purifikálták, és 1850. április 14-től a kiscelli invalidusház lelkészeként működött.¹³¹ Czigler 1849. február–márciusban további két tábori lelkészi kinevezésben működött közre: az 53. (Lipót) sorgyalozezredhez a diakovári egyházmegyéből Matheus Topalovičot, a 2. (Sándor cár) sorgyalozezredhez¹³² Salesius Steigauf ferences atyát nevezték ki. Az utóbbi kinevezése ugyan nem volt egészen törvényes, de a tábori püspökség Cziglert ellenvetései elnyomására utasította.¹³³ A Pozsony megyei származású Steigaufot csak 1849. március 19-én bocsátották el, viseleti jegyzéke szerint latin, német, szláv, magyar, olasz és francia nyelven beszélt, korábban tizennyolc éven át a pozsonyi kolostorban élt.¹³⁴

1849 márciusának elején a császári hadseregben a temetések meglehetősen szabálytalanul folytak. A temetésekkel kapcsolatos katonai előírások a polgári lakosságra vonatkozó szabályokhoz hasonlítottak: a halál beállta gondosan megállapítandó, és amennyiben nem kellett orvos által igazoltan a hulla gyors oszlásától, illetve fertőzésveszélytől tartani, akkor csak a halál beálltát követő negyven óra elteltével lehetett eltemetni a halottakat. Ezeket az előírásokat azonban háborús helyzetben gyakran nem lehetett betartani.¹³⁵ Czigler a rendelkezésére álló információkat 1849. március 7-én jelentette a hadsereg főparancsnokságának. A fő probléma az volt, hogy a meztelen testeket gyakran egyszerűen behajították a sírgödörbe. A tábori főpap három kérést fogalmazott meg ezzel kapcsolatban feletteseinek. Először is, a hullák fel- és lepakolásánál előfordultak teljesen ruhátlan tetemek, amelyeken még ing és alsónadrág sem volt. Ez az emberek erkölcsi és vallási érzelmekre és a halott gyakran jelen levő bajtársaira is rossz hatást gyakorolt, ezért Czigler véget akart vetni ennek. Második kérése az volt, hogy a testeket ne dobolják bele a sírgödörbe, hanem egy e célra rendszeresített hevederrel hosszirányban engedjék le oda. Harmadszor sürgette, hogy a sírásók az előírás szerinti mélységbe temessék a halottakat, nehogy nyáron járványveszély lépjen fel. Másnap a hadsereg főparancsnokság nehezményezte ezeket a visszasságokat az illetékes tábori-orvosi igazgatóságnál, és utasításokat adott ki Czigler javaslatainak szellemében.¹³⁶

A tavaszi hadjárat következtében visszavonuló császári csapatok fedezete alatt Hám János kinevezett primással, Farkas Ferenc székesfehérvári nagypréposttal és Biró László szatmári kanonokkal együtt Czigler Ignác is elmenekült Budáról Bécsbe. A menekülők április 22-én indultak el a hadipénztár védelmére kirendelt egységekkel együtt Budáról, és Székesfehérváron, illetve Veszprémen át 26-án érkeztek Pápára. 27-én tovább indultak Sopronba, ahová 28-án érkeztek meg. Hám János és a kíséretében lévő papok először Sopronban akarták kivárni, amíg a magyarokat vissza nem szorítják, de a császári hatóságok

¹²⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:133.; ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1317.

¹³⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:896.

¹³¹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 137.

¹³² ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:323.

¹³³ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:254, 341.

¹³⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:341.

¹³⁵ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 170.

¹³⁶ ÖStA KA AFA Kt. 1860. Armee Ober-Kommando Windisch-Grätz 2250/AO. A jelzetre Hermann Róbert hívta fel a figyelmet, segítségét köszönöm.

utasították őket, hogy utazzanak tovább Nyugat felé. Hám és kísérete így 1849. május 1-jén Bécsbe érkezett.¹³⁷

A cs. kir. hadügyminisztérium 1849. május 16-án kelt leirata szerint Augustin Mayert visszarendelték a bécsi helyőrségi kórházhoz, és Czigler Ignácot áthelyezték a hadsereghez. Ezzel az intézkedéssel egyesítették a magyarországi tábori főpapi (*Feldsuperiorat in Ungarn*) és a hadsereg mellé rendelt tábori főpapi (*qua-Felsuperior*) hivatalt.¹³⁸ Czigler a vett parancsnak megfelelően 1849. május 23-án érkezett meg a táborba, és másnap a Lajta menti Bruckban átvette a szolgálatot Augustin Mayertől.¹³⁹ A tábori főlelkési kápolna, a hivatali pecsét, a halotti jegyzőkönyvek és egyéb iratok átvétele rendben lezajlott. Néhány nappal később kiderült, hogy a kápolnaeszközök közül hiányzik egy ezüstözött keresztelőmedence, aminek azonban nem tudtak a nyomára bukkanni, minthogy az állítólag már a kápolna schönbrunni átvételekor sem volt meg.¹⁴⁰

A nyári hadjárat során a császári–cári szövetséges csapatok térnyerése következtében a superiorátus is gyakran költözött. 1849. július 4-én Bruckból Magyaróvára, július 18-án Magyaróváról Győrbe, 19-én Igmándra és 21-én Bicskén keresztül Budára. Közben a hadsereggel elvonuló tábori lelkészeket a helyben maradó kórházaknál pótolni kellett. Így rendelték Czigler javaslatára még július elején Andreas Zayaczozt ideiglenes kórházi lelkésznek huszonöt forintos fizetéssel a pozsonyi helyőrségi kórházba.¹⁴¹

Július 14-én Magyaróváron kelt jelentéséből tudhatták meg Czigler felettesei, hogy Bartholomeus Taschner július 10-én kolerában meghalt, helyére bőnyi kórházi lelkésznek a tábori főpap Bernardius Holik bazini kapucinus atyát javasolta. A győri kórházban több mint kétezer beteg feküdt, többségük kolerában betegedett meg. A tábori főlelkész törekedett ugyan az egyházmegyes papság és a szerzetesek bevonására a munkába, de mint írta, ez nehézségbe ütközik, „mert a jó érzelmű papok elmenekültek a lázadók elől”, sokakat pedig elhurcoltak, illetve meggyilkoltak. Komárom védői ismét kitörték a várból, a császári hadseregnek sok halottja és sebesültje van. Czigler attól tartott, hogy a honvédek a Dunába fogják dobálni a meghalt császári katonák tetemeit, amelyek a vízben oszlásnak fognak indulni.¹⁴² A tábori főpap szertartáskönyvek, kápolnaszerek és tábori kápolnák küldését szorgalmazta, de a hadügyminisztérium nem tudta garantálni július közepén azok biztonságos elszállítását Budára. A Czigler által kért hús szertartáskönyvből végül csak tizet szállítottak Pozsonyba, a többi tartalékban hagyták.¹⁴³

Czigler július 21-én lépett be a budai várban korábbi szállásának kapuján, az Úri utca 50. számú házba. Amikor az ajtót kinyitották, mindent feldúlva talált: iratok, jegyzőkönyvek, könyvek hevertek egymáson a széttört bútorok között, a fiókok üresek voltak. Ingeit, fehérneműjét, asztali készletét, ágyneműjét, kabátját és kalapját elvitték, a kápolnát pedig kirabolták. Az anyakönyvek viszont megmenekültek. Budán és Pesten még mindenki izgatott volt, a császári érzelműeket hozzá hasonlóan kirabolták, és a „gonosz érzelműek”, azaz a magyarok hívei úgy bolyongtak körös-körül, „mint a farkasok”. Meghúzta magát szobájá-

¹³⁷ Irsik: *Boldog emlékü Hám János*, 203.; *Hám János emlékirata*. In: Zakar Péter (szerk.): *Egyedül Kossuth szava parancsolt. Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001. 94.

¹³⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:532.

¹³⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:572.

¹⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:710.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:712, 717.

¹⁴² ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:753.

¹⁴³ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:759, 764.

ban, és az anyakönyvek, valamint az iratok összegyűjtésével foglalkozott. Ezek kézbevétele – írta – gyógyír volt lelkének. Mednyánszky Cézár, a magyar főhadserg tábori főpapja lepecsételte lakását, mert át akarta venni levéltárát és hivatali eszközeit. Öreg szakácsnőjét halállal fenyegették, ha nem árulja el, hová rejtette Hám János kinevezett primás ezüstjét, aki, hogy életét mentse, át is adta az elrejtett értékeket.¹⁴⁴

Czigler ezt követően hosszasan ecsetelte császári érzelmeit, ami 1848-as szereplését figyelembe véve öngazolásnak tűnik. A magyar hatóságok állítólag terhére rótták, hogy házában Heinrich Hentzi cs. kir. vezérőrnagynak és más császári törzstiszteknek főztek és itatták is őket. Hentzit egyébként Czigler már nem tudta eltemetni, mert miután hosszú ideig feküdt teteme hullák százai között, már azonosíthatatlan állapotba került. Az exhumálás az élők egészségét is veszélyeztette volna, ezért Czigler nem járult hozzá. Miután a magyarok elfoglalták a várat, huszonnégy honvéd rontott a házába, és ha ott maradt volna, akkor kegyetlenül legyilkolták volna. A császári zászlókat is megőrizte a budai helyőrségi templomban, a kossuthista rendeleteket pedig nem hirdette ki. Miután Lamberg Ferenc gróf cs. kir. altábornagyot a budai hajóhídon meggyilkolták, a tábori főpap elrejtette tetemét, és a császári hadsereg bevonulását követően ünnepélyes keretek között eltemette. 1849 márciusában a Budáról történő menekülést megelőzően Hám János is nála rejtőzött, és Budáról ő szállította Bécsbe. Hosszasan ecsetelte anyagi természetű veszteségeit is. A lázadó magyar kormány zár alá vette javait, négyezer forint adóssága keletkezett, terményei a lázadók kezére kerültek, de szívesebben hagyja veszni javait, mint hogy „legkegyelmesebb Urunkat, Császárunkat” cserbenhagyja.¹⁴⁵

A helyőrségi templom jelentős sérüléseket szenvedett az ágyúzástól és a bombázástól, a tető átlyuggatva, megrongálódott a tetőszerkezet, a falakat szintén több ponton ágyúgolyók, illetve bombák találták el, de a szentély az oltárképpel és az oltárral együtt megmenekült. Hat régi császári zászló, amelyet 1830-ban, hivatalba lépésekor helyeztetett oda, sértetlen maradt. Nagy szükség lesz arra, hogy Istennel és a cs. kir. hadsereg jó példájával az istentelen civileket visszavezessük a valláshoz. Néhány lelkészt ideiglenesen a kórházakba rendelt. Siralmas sok lelkész forradalom alatti viselkedéséről hallani, szerencsések azok, akiknek most nem kell előljáróik előtt állniuk – fejezte be jelentését.¹⁴⁶

A világsi fegyverletételt követően is a kórházi lelkészek diszponálása volt Czigler egyik legfontosabb feladata. Így tett javaslatot 1849. augusztus 28-án Tobias Hradlicska alkalmazására az 1. számú tábori főkórházba.¹⁴⁷ Október végén azután, amikor a katonai betegek száma már jelentősen csökkent, feloszlatták a magyarországi tábori kórházakat.¹⁴⁸

Cziglernek részt kellett vállalnia az igazoló-eljárás alá vont tábori papok ügyeiben is. A honvédség oldalára állt tábori papok közül többeknek sikerült a szabadságharc leverését követően a császári hadseregben folytatni szolgálatukat. Kocsis János 1850. április 14-től a kiscelli invalidusházban, Lukácsik Ferenc 1850. február 8-tól Munkácson,¹⁴⁹ Canczler Róbert pedig továbbra is a 60. (Gustav Wasa) sorgyalogezred, Ujhelyi Imre az 5. (Radetzky)

¹⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1236

¹⁴⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1287.

¹⁴⁹ Lukácsik Ferenc arra hivatkozott, hogy miután a péterváradai vár a magyarok kezére került, ő nem vonult el ezredével mert beteg volt és a katonai kórházban fekvő betegek is vigasztalás nélkül maradtak volna, mivel sok volt köztük a román, akikkel csak Lukácsik tudott beszélni. A pesti cs. kir. hadbíróság kiállította számára a purifikációs okiratot. Hermann: *A magyar katolikus papság*, 21–22.

huszárezred, Gabriel Krantzl a péterváradai vár, Menyhárth Lajos a komáromi vár, Rasska Ádám pedig a lipótvári erőd lelkészeként szolgált tovább. Kivételesen arra is volt példa, hogy a magyar hatóságok által kinevezett lelkészek is folytathatták szolgálatukat. Breinfolk Gusztáv a szegedi katonai kórháznál, majd a 4. (Schlik) huszárezredben, Ungváry György pedig továbbra is a 3. (Ferdinánd) huszárezredben szolgált. Az egykori cs. kir. hadseregből átállt tábori lelkészek között a magyarországi superiorátusban kisebbségben vannak azok a tábori papok, akiket elbocsátottak a szolgálatból (Dudás János, Joachimstadt (Ujlaky) Konstantin, Bierbauer József.), illetve kivégeztek (Gonczeczky Jánost 1849. október 8-án, Pesten.)¹⁵⁰

Bierbauer Józsefről például már 1849 áprilisának elején tudták az osztrák hadügyminisztériumban, hogy a forradalom alatt teljesen kompromittálta magát. Az Apostoli Tábori Helynökség döntése szerint végkielégítés nélkül el kellett bocsátani a császári hadseregből, és vissza kellett toloncolni a wilheringi cisztercita kolostorba.¹⁵¹ Még a nyugalmazott Kugler Tamást is igazoltatták, aki a szabadságharc alatt Budán tartózkodott, és hogy nyugdíját ne veszítse el, kénytelen volt Schweidel József tábornoknak, Pest városparancsnokának aláírni egy iratot. Purifikációját csak annak köszönhetette, hogy az erősen császárpárti Sterbeczky Kamill plébános igazolta lojális érzelmeit.¹⁵² A pesti hadbíróság előtt kellett igazolnia magát Chudich Dániel tábori papnak is.¹⁵³

Az összes purifikációs eljárást ugyan nem ismerjük részletesen, de úgy tűnik, a többség, (például a már említett Rasska Ádám) császári érzelmeinek vagy az adott ezredben szolgáló bajtársainak köszönhetette, hogy nem adták ki. Utóbbira jó példa Ungváry György, akit 1848. augusztus 8-án prezentáltak a 3. (Ferdinánd) huszárezredhez tábori papnak.¹⁵⁴ 1848 őszén az ezred törzse Verbászon tartózkodott. Vécsey Károly ezredes azonban – Ungváry vallomása szerint – nem engedte távozni akkor, amikor a császárhű tisztek benyújtották lemondásukat, így ezredénél kellett maradnia. A vizsgálat során sikerült eltitkolnia, hogy a forradalmi hadsereg vezetői rendkívül elégedettek voltak szolgálatával: a magyar hadügyminisztérium dicséretben részesítette, és Mednyánszky Cézár, a honvédség tábori főpapja is elégedett volt vele.¹⁵⁵ Ennek ellenére 1849 nyarán a fővárosban nem engedelmeskedett a kiürítési parancsnak, hanem átállt a császári hadsereg oldalára. A pesti cs. kir. hadbíróóság vizsgálatot folytatott ellene, de mivel bajtársai: tisztek és tábori papok, a pesti császári érzelmű plébánosok és polgárok is lojális érzelmeiről tettek tanúbizonyságot, így Kovács hadbíró-százados 1849. október 30-án úgy döntött, hogy ki kell állítani számára a purifikációs okiratot.¹⁵⁶

A „kompromittálódott” tábori lelkészek helyére újakat kellett kinevezni, ennek megfelelően 1849 őszén a 34., 39., 60. sorsyalegerezdekhez, valamint az 1., 2., 3., 4., 6. és 9. huszárezrekhez új tábori papokat neveztek ki.¹⁵⁷ Még 1849 végén is a Komáromban működő öt kórházban mintegy ezerháromszáz beteg fekiúdt, nagy részük súlyos beteg (ko-

¹⁵⁰ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 119–162.

¹⁵¹ ÖStA KA HKR IV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 303.

¹⁵² HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-1/451.; Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Enciklopédia K. 1998. 568.

¹⁵³ Hermann: *A magyar katolikus papság*, 22.

¹⁵⁴ ÖStA KA HKR IV Kt. 126. 1849:1317.

¹⁵⁵ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 159.

¹⁵⁶ HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-3/480. 348–362. fol.

¹⁵⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 316.

lera, tífusz, vérhas). Hiány volt tábori papokban, a civil életben tevékenykedő lelkészek nem akartak szolgálni a hadseregben. Sokan elmenekültek a honvédsereg fegyverletételét követően, hiszen a védők amnesztiában részesültek. Mások hadbíróság előtt álltak vagy betegen feküdtek valahol. Pest-Budán is még több mint négyezer beteggel kellett számolni. A politikai körülmények sem kedveztek. „Az itteni civil klérus a hadbírószági eljárások következtében teljesen elveszítette a kedvét, hogy a hadseregben szolgáljon és nehezebb kiegészítő lelkészekről gondoskodni, mint bármikor máskor” – írta a magyarországi tábori főpap. A tábori püspökség válaszában jóváhagyta Czigler Komárommal kapcsolatos személyi javaslatát, így Ireneus Pocza indult útnak Komáromba. Az 5. tüzérezredhez viszont nem találtak alkalmas papot, így Cziglernek a veronai szuperiorátussal kellett felvenni a kapcsolatot.¹⁵⁸

Josip Jellačić báró önálló horvát–szalavón–dalmát tábori főpap alkalmazását javasolta 1849 októberében, arra hivatkozva, hogy az említett országok az ő főhadparancsnoksága alá tartoznak. Október 23-án a hadügyminisztérium utasította a tábori püspökséget, hogy ideiglenesen a korábban *qua-Feldsuperior*ként működő Anton Horaczecket, a 4. tüzérezred lelkészét alkalmazzák hatszáz forintos évi fizetéssel horvátországi tábori főpapként. Ezzel létrejött az önálló horvát tábori főlelkészség.¹⁵⁹

Cziglert előjárói kitüntetésre is felterjesztették 1850. február végén. Az előterjesztés szerint a tábori főpap, aki 1830 óta teljesít szolgálatot ebben a minőségében előjárói megelégedésére, a legutóbbi magyarországi hadjárat során a hadsereg főparancsnoksága mellé volt rendelve. Minden lehetőséget megragadott a cselekvésre, különösen a tábori kórházak szervezésében, valamint a betegek és sebesültek meglátogatásában tűnt ki, és tekintet nélkül sokrétű kötelességeire, fáradhatatlanul tevékenykedett. A császári házhoz való hűsége miatt mind budavári lakását, mint lekéri apátságát súlyos károk érték, ezért javasolták lelkészi érdemkereszttel való kitüntetését. Karl Grünne gróf, az uralkodó szárnysegéde azonban arról értesítette a 3. hadsereg parancsnokságát 1850. augusztus 12-én kelt levelében, hogy Ferenc József nem járult hozzá Czigler Ignác kitüntetéséhez.¹⁶⁰ A tábori főpapnak azonban nem kellett sokáig várnia a legfelsőbb elismerésre, hiszen 1853-ban a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.¹⁶¹

A magyarországi hadjárat során – Itáliához hasonlóan – számos tábori pap részesült kitüntetésben: Alex Bellosits, a bábolnai katonai ménésintézet, Josef Franz, a 12. (Wilhelm) sorgyalogezred, Peter Gessorowski, a 63. (Bianchi) sorgyalogezred, Methodius Herzig, a 49. (Heinrich) sorgyalogezred, Johann Hnizdo, a 7. dragonyosezred,¹⁶² Franz Hrubesch, a 24. (Károly Lajos) sorgyalogezred, Nicephor Kriss, a 2. sz. tábori kórház, Theodor Lohrer, a 3. tüzérezred, Alfred Nigróni von Riesenbach, a 15. (Bertolletti) sorgyalogezred, Paulovics Ferenc, a kiscelli invalidusház, Franz Ponocny, az 5. (Auersperg) könnyűlővas ezred, Vinzenz Stock, a 2. (Schwarzenberg) ulánus ezred,¹⁶³ Hugo Suschitzky, az 1. (Ferenc József)

¹⁵⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:20.

¹⁵⁹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 318, 321.

¹⁶⁰ ÖStA KA Belohnungs-Anträge Kt. 47. 1850-244, a, b. Az irat fénymásolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁶¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 312.

¹⁶² Hnizdo fogságba esett az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben, még jurisdikciós oklevele is elveszett az ősz folyamán ismét ki kellett állítani. ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:1068.

¹⁶³ Hummel: *Kreuz und Schwert*, 66.

könnyűílovas ezred,¹⁶⁴ Stanislaus von Tarnowsky, a 6. (Wrbna) könnyűílovas ezred, Wilhelm Thomas, a 14. (Hrabovsky) sorgyalogezred és Johann Seichert, a 2. tüzérezred tábori papja.¹⁶⁵

Az erdélyi tábori főlelkészség

Vajda Ignác erdélyi tábori főpap jelentéseiből, amelyeket negyedévente küldött a tábori püspökségnek az anyakönyvi kivonatok másolataival együtt, nem sokat lehet kihámozni a forradalom eseményeivel kapcsolatban. A jelentés minden évnegyedben ugyanazokat a mondatokat tartalmazta: a szentmiséket a fennálló előírások szerint valamennyi csapat-testnél az előírások szerint megtartották, és az erkölcsösség mindenütt példás. Az 1848. április 1-jén és július 1-jén kelt jelentései egyaránt tartalmazták ezeket a korábbi években is rendszeresen felbukkanó sorokat. 1848. október 1-jén azonban már csak kommentár nélkül beküldte az anyakönyvi kivonatot, a csapatok erkölcsiségéről immáron nem ejtett szót.¹⁶⁶

Vajda Ignác nehezen alkalmazkodott a politikai változásokhoz. Amikor 1848 augusztusában nyugdíjazták Popp Bazilt, az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred ortodox lelkészét, Vajda a tábori püspökség intézkedését kérte „ezekben a nyugtalan időkben” az állás betöltése érdekében, de a püspökség 1848. szeptember 18-án kelt rendelete a magyar hadügyminisztériumhoz utasította.¹⁶⁷ 1848. szeptember 16-án az erdélyi tábori főpap felháborodottan jelentette, hogy a 63. (Bianchi) sorgyalogezred egyik századosa „törvényellenesen” áttért a katolikusról a lutheránus hitre. A tábori püspökség azonban válaszában megnyugtatta, hogy a császári felség már engedélyezte a teljes vallásszabadságot, így nincs más teendője, mint hogy az áttérést bejegyezze a megfelelő iratokba.¹⁶⁸

Az erdélyi főlelkészség személyi állománya, más szuperiorátusokhoz hasonlóan, nem volt egységes a forradalom és a polgári átalakulás megítélésével kapcsolatban. Farczádi Mihály egykori erdélyi egyházmegyei lelkész, akit 1846. november 12-én neveztek ki az 51. (Károly Ferdinánd) sereghez tábori papnak, a honvédség oldalára állt. Átállásának pikantériáját növeli, hogy miután ezrede a szabadságharc ellen fordult, ő maga egész oltárszerelvénnyel egyetemben állt át a magyar hadsereg oldalára. Bem altábornagy 1848. december 29-én nevezte ki az erdélyi hadsereghez tábori lelkésznek. Az osztrák hatóságok a lázadás leverését követően megpróbálták kézre keríteni, de nem jártak sikerrel. Farczádi ekkoriban álnéven Talpason húzta meg magát, és mint házitanító kereste kenyerét.¹⁶⁹ A magyar hadsereg mellé állt Geisler János, a 14. (1. székely) határőr-gyalogezred lelkésze is. A szabadságharc leverését követően segédlelkészként, illetve adminisztrátorként alkalmazták Kolozsváron, Nagyágon, majd Lengyelfalván.¹⁷⁰ Hasonlóan cselekedett a híres nyelvész, Lőrinc Károly, a 11. (székely) határőr-huszárezred tábori papja is. Őt, aki egyúttal sepsiszentgyörgyi adminisztrátor is volt, a szabadságharc leverését követően a nagyszebeni ferences zárdában kialakított börtönben tartották fogva. 1851-ben viszont már szabadlábban volt, rövid nagyági káplánkodást követően adminisztrátor volt Alsókapnikon, majd Kapnikbányán.¹⁷¹

¹⁶⁴ Hummel szerint a szó legnemesebb értelmében vett igaz ember és lekipásztor volt. Hummel: *Kreuz und Schwert*, 67.

¹⁶⁵ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 310–332.

¹⁶⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:311., Kt. 123. 1848: 580, 903.

¹⁶⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:837.; MOL Hadügyminisztérium Általános iratok. H 75 1848:432.

¹⁶⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:845.

¹⁶⁹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 129.

¹⁷⁰ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 133.

¹⁷¹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 140.

Ennél is nagyobb veszteséget jelentett Vajda Ignác átállása a magyarok oldalára 1849 márciusában. 1848 őszén ugyan az erdélyi tábori főlelkész – a nagyszebeni helyőrséggel együtt – a cs. kir. csapatok mellé állt, de azt követően, hogy a honvédek bevették Nagyszeben (1849. március 11.), megmaradt állásában, csak éppen a magyar hadseregben szolgált tovább. Amikor az orosz csapatok visszafoglalták Nagyszeben (1849. július 21.), Kolozsvárra menekült, ahol viszont a császári hatóságok tartóztatták le.¹⁷² Az erdélyi osztrák katonai hatóságok tisztában voltak szerepével, így az erdélyi tábori főlelkészi posztot már 1849. október 9-től kezdve ideiglenesen Anton Hubatschekkel, az 1. román határőr-ezred tábori lelkészével töltötték be.¹⁷³ Vajda ugyan szeretne volna megtartani a hivatalát, arra hivatkozva, hogy szóbeli parancsra maradt Nagyszebenben, de arra mégsem hivatkozhatott, hogy a magyar hadseregben történő szolgálata kapott feletteseitől utasítást, így a vizsgálatot követően az uralkodó 1851. június 9-én jóváhagyta a lázadó főpap eltávolítását a tábori lelkészek közül.¹⁷⁴

A császári oldalon harcoló hadlelkészek közül Erdélyben különösen a 63. szerezred tábori lelkésze, a zloczow-i születésű Peter Gesiorowski érdemelte ki előjárói elismerését. Őt 1848 novemberében vezényelték Nagyszebenbe, ahol egyedül látta el a helyőrség és a katonai kórház lelki gondozását. Nem volt tekintettel felekezeti különbségekre, noha a betegek és sebesültek száma olyan nagy volt, hogy már csak a padlóra leszórt szalmára tudták őket lefektetni. Mintegy tizenkétezer katonának szolgáltatta ki a halottak szentségét, akiknek a többsége tifuszban és kolerában szenvedett. Vigasztalta őket szenvedéseik során, és sokukat ő kísérte el az utolsó útjukra is. Amikor a magyarok bevették Nagyszeben, fogságba esett, de folytatta a kórházban hátrahagyott ezernégyszázhatvan osztrák katona gondozását, annak ellenére, hogy mint született lengyelt a lengyel légió katonái átállásra esábították. A vár bevételénél két kápolnát a hozzá tartozó felszerelési tárgyakkal és anyakönyvekkel együtt megmentett a pusztulástól. Amikor a város ismét a szövetségesek kezére került, önfeláldozóan támogatta a magyar szabadságharc elleni erőket mint az osztrák csapatok egyetlen tábori papja.¹⁷⁵ Kitiüntetését Adam Hubatschek ideiglenes erdélyi tábori főpap kezdeményezte 1849. december 29-én.¹⁷⁶ Végül meg is kapta a tábori papok számára rendszeresített kitiüntetés, a (pro) „*pūs meritis*” körirattal ellátott arany lelkészi érdemkeresztet.¹⁷⁷

Noha az 1848–49-es hadjáratban nem kapott kitiüntetés – szemben 1813-mal, illetve 1859-cel –, a szakirodalom dicsérettel említi Donysius Thalson ferences atyát, a gyulafehérvári vár lelkészét is. A gyulafehérvári vár cernírozása során többször rövid, lelkesítő prédikációt intézett a katonákhoz, akikre ezek a beszédek nagy hatást gyakoroltak. Beszédeiben a császár, az Úristen, a tisztek és legfőképpen esküjükhöz való hűsége bízta a katonákat. Bátorságra intette őket az ellenséggel szemben, ugyanakkor nagyvonalúságot kért a fegyvertelenekkel és a sebesültekkel szemben. Egységre buzdította bajtársait, és a lelkükre kötötte, hogy más asszonyait ne bántsák. Aki mindezeket megtartja, azokért Szent

¹⁷² ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 319.; Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 160.

¹⁷³ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:21. A tábori püspökség viszont csak 1849. szeptember 15-én jelentette, hogy Vajda 1849. január 1-je óta megszakította velük a hivatalos levelezést. ÖStA KA HKR FV Journal 1847–1849. XIII. k. 125.

¹⁷⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 129. 1851:392, 707.

¹⁷⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 127. 1850:1060.

¹⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:43.

¹⁷⁷ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 314.

György és Szent Márton közben fognak járni, „aki azonban gyáva, eszküszegő, rabló, kegyetlen, tolvaj és megátalkodott bűnös, az nem méltó a golyóra és azt elragadhatja a sátán” – fejezte be egy ízben mondandóját.¹⁷⁸

Összefoglalás

A tábori püspökség állományába tartozó lelkészek 1848–1849-ben rendkívüli erőfeszítéseket tettek, hogy elősegítsék a soknemzetiségű birodalom közös hadseregének egységét. Prédikációikban az uralkodó és császári ház, a katonai előljárók iránti hűség, a bajtársiaság és a hősiesség voltak a leggyakrabban előforduló fogalmak. Ugyanakkor fontos feladatuk volt a humanitás képviselete a hadjáratok során. Óvták híveiket a polgári lakosság bántalmazásától, a kórházakban és a kötözőhelyeken vigasztalták a betegeket és a sebesülteket, de nem hiányozhattak a csatákból és ütközetekből sem. Kiszolgáltatták a szentségeket (úrvacsorát), és vezették az anyakönyveket, amelyek fennmaradását azonban csak a másodpéldányok biztosították. Legnagyobb részben Itáliában és Magyarországon vettek részt a harcban, fegyvertelenül, egy olyan korban, amelyben a szekularizáció már a hadseregben is éreztette a hatását. Miközben számos európai országban a nők morális fölényéről és katolicizmusban betöltött szerepükről cikkeztek, a császári hadsereg 1848–49-ben megőrizte vallásos jellegét, s ebben a tábori püspökség papjainak döntő szerep jutott.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Hummel: *Kreuz und Schwert*, 8–10.

¹⁷⁹ Frevert, Ute – Haupt, Heinz-Gerhard (Hrsg.): *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt – New York, 1999. 123–124. (A vonatkozó rész Michela De Giorgio munkája.)

PÉTER ZAKAR

The Apostolic Military Ordinariate in 1848–1849

The army bishopric was created in 1773 to provide pastoral care for the soldiers of the imperial and royal army and their families. In 1848, army chaplains were to be found on the battlefield primarily in Italy, Hungary and Transylvania. In the spring of 1848, keeping contact with the senior officers became difficult in Italy because the insurgents were making headway, and many chaplains were taken captive or cut off from their units. To make matters worse, they also had to face financial difficulties as, given the circumstances, almost nothing came in from the surplice fees. By July 1848, especially the shortage of hospital chaplains had become acute due to the military operations. The regiment ministers were needed on the battlefield, while many army chaplains fell ill because of the physical strain and the extraordinarily hot weather.

In the more peaceful provinces of the Empire, they rather dealt with scheduling the masses and other administrative tasks. On 15 March, 1849, celebrations commemorating the events that had taken place one year before were held not only in Hungary. With the exception of Lower Austria, the provincials in all Austrian provinces were ordered to have masses celebrated in every church on the anniversary of the imperial statement promising a constitution.

The Austrian authorities were surprised when, in the spring of 1848, Lázár Mészáros, the Hungarian minister of war proposed the appointment of an independent Hungarian military bishop. But on November 28, 1848, the army bishop Johann Michael Leonhard ordered the army chapelries in Upper and Lower Austria to commission, in accordance with the the orders from the Supreme Commander, four army chaplains for the army to be recruited against Hungary. During the campaigns, many army chaplains were taken captive by the Hungarian forces. The military hospitals in Pest and Buda were packed with patients, and in the spring of 1849 funerals were carried out rather irregularly. It is surprising that quite a few army chaplains who had went over to the Hungarian Home Defense Forces could continue their service in the Imperial Army after the suppression of the Revolution. Like in other provinces, the staff of the Transylvanian chief chapelry did not have an unanimous view of the revolution and the civil transition.

The ministers belonging to the army bishopric made great efforts in 1848 and 1849 to promote unity within the joint army of the multinational Empire. In their sermons, allegiance to the ruler and the house of the emperor as well as to the military superiors, comradeship and heroism were the most common concepts. At the same time, they had the important role of representing humanity during the campaigns. They defended their flock from civil harassments, they comforted the ill and the wounded in the hospitals and ambulance stations, while they were also there in the battles. They administered the sacraments (the Holy Communion) and kept the registers, the original copies of which almost never survived.